

De invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap in Klarendal (Arnhem)

Dave de Bruijn

Bachelorthesis Geografie, planologie en milieu (GPM)

Faculteit der Managementwetenschappen

Radboud Universiteit, Nijmegen

Juni, 2016

Radboud Universiteit Nijmegen

De invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap in Klarendal (Arnhem)

Dave de Bruijn

Bachelorthesis Geografie, planologie en milieu (GPM)

Faculteit der Managementwetenschappen

Radboud Universiteit, Nijmegen

Juni, 2016

Begeleider: Simone Pekelsma

Studentnummer: 4353021

Voorwoord

In het kader van de afsluiting van mijn bachelor studie sociale Geografie, Planologie en Milieu (GPM) aan de Radboud Universiteit Nijmegen heb ik onderzoek verricht naar de invloed van gentrificatie op de lokale Turkse gemeenschap. Het onderzoek vond plaats in de wijk Klarendal in Arnhem. Deze wijk is een voormalige probleemwijk en kent sinds 2000 een gentrificatieproces. Ik wil in dit voorwoord de gelegenheid nemen om een aantal mensen hartelijk te bedanken voor hun medewerking aan dit onderzoek. Ten eerste wil ik graag mevrouw S.A. Pekelsma bedanken voor haar doeltreffende en zorgvuldige begeleiding van dit onderzoek. Ten tweede wil ik graag de respondenten Fatima, Ismet Özkara, de winkeleigenaar, Mustafa Bal, Behaeddin Budak en Hasan Özkara bedanken voor hun gastvrijheid en hun medewerking aan de interviews. Deze interviews vormen de basis van dit onderzoek en zonder deze gegevens was het dus onmogelijk geweest om het onderzoek te verrichten.

Dave de Bruijn

Samenvatting

De titel van deze thesis luidt: De invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap in Klarendal (Arnhem). Gentrificatie is een wereldwijd fenomeen wat aan vele studies is onderworpen. De rol van etnische minderheden in deze studies is gering. In dit onderzoek staat de relatie tussen gentrificatie en etnische minderheden – in het geval een Turkse gemeenschap in Klarendal – centraal.

Aan het begrip gentrificatie wordt in dit onderzoek een beleidsmatige betekenis gegeven. De rol van het herstructurerend beleid van de gemeente Arnhem in Klarendal is van grote invloed geweest op het uiteindelijke gentrificatieproces. Tevens zorgt de actor netwerk theorie voor de theoretische basis. Aangezien er vele actoren betrokken zijn bij de totstandkoming van het huidige Klarendal – denk aan de gemeente, volkshuisvesting, modeondernemers, Europese Unie enz. – kwam uit deze benadering duidelijk naar voren wat de belangrijkste controverses zijn voor de Turkse gemeenschap in relatie met gentrificatie. Deze controverses worden grotendeels veroorzaakt door de ontwikkeling van het Modekwartier. Hiernaast vormt het gevoerde beleid een controverse.

Het Modekwartier zorgt voor scepticisme onder de Turkse gemeenschap. Dit heeft als gevolg dat de binding met het project nihil is. Naast de afwezigheid van binding wordt de gedachte dat het Modekwartier niet past binnen de wijk breed gedragen onder de respondenten. Dit komt onder andere door de openingstijden en de mate van exclusiviteit van de bedrijfjes. Tevens komt er dreiging vanuit het beleid wat gevoerd wordt door de gemeente Arnhem. Dit beleid lijkt er namelijk op gericht te zijn om de doelgroep van het Modekwartier naar Klarendal te halen ten koste van de bevolkingsgroepen die van oudsher in de wijk wonen zoals de Turkse gemeenschap.

Uit het onderzoek blijkt dat de invloed van het gentrificatieproces op de Turkse gemeenschap groot is, zowel positief als negatief. Men is positief over de gentrificatie aangezien het ervoor heeft gezorgd dat de problemen van weleer zijn opgelost. Tevens is het beeld van Klarendal sterk verbeterd. Men ziet echter ook nadelen, doordat de manier waarop de voordelen zijn ontstaan – door de ontwikkeling van het Modekwartier – niet past binnen het karakter van de wijk.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
1. Inleiding	6
1.1 Projectkader.....	6
1.2 Wetenschappelijke relevantie.....	10
1.3 Maatschappelijke relevantie.....	11
1.4 Doelstelling.....	11
1.5 Vraagstelling.....	12
2. Theoretisch kader	14
2.1 Actor netwerk theorie.....	14
2.2 Conceptueel model.....	15
2.3 Hypothesen.....	16
3. Methodologie	17
3.1 Kwalitatief onderzoek.....	17
3.2 Veldwerkplan.....	18
4. Kenmerken van het Turkse cluster	20
4.1 Eerste generatie trekt zich terug, latere generatie gaat weg.....	20
4.2 Onderdeel van Klarendal.....	22
5. Klarendal vroeger	24
5.1 Problemen in Klarendal.....	24
5.2 Betere tijden?.....	25
6. Gentrificatie in Klarendal	26
6.1 Actor netwerk theorie in relatie met gentrificatie.....	26
6.2 Controverses.....	28
6.3 Positieve veranderingen.....	33
6.4 Toekomst.....	34
8. Conclusie	36
8.1 Hypothesen toetsen.....	36
8.2 Beantwoording van de vraagstelling.....	37
8.3 Discussie.....	40
9. Bibliografie	42
10. Bijlagen	44

1. Inleiding

1.1 Projectkader

Gentrificatie

Gentrificatie is voor het eerst onder woorden gebracht door de sociologe Ruth Glass in 1964. Zij stelde vast dat de relatief arme inwoners van de Londense arbeiderswijken werden verdreven door mensen uit de middenklasse. Dit kwam tot stand door de verandering van de structuur van de wijk. Doordat innovaties niet gelijktijdig werden voltooid en niet evenwijdig waren verspreid over het gebied sprongen de ontwikkelingen meer in het oog tussen de van oudsher bekende bebouwing. Deze vernieuwing wekte interesse van de middenklasse en deze groep vestigde zich dus ook in de wijk. Dit proces zette zich door totdat (bijna) de gehele oorspronkelijke gemeenschap, inclusief het arbeiderskarakter van de wijk, was vervangen (Glass, 1964). Vervolgens zijn er vele verschillende omschrijvingen en definities gegeven in de wetenschappelijke literatuur.

Volgens Hamnett zijn al deze omschrijvingen terug te brengen naar drie sleutel verklaringen. Ten eerste stelt Hamnett dat gentrificatie is ontstaan door het veranderen van de focus van de industriële sector naar de dienstensector (2003). Hierdoor werd de maatschappij gebouwd rondom professionals, managers en technici in de financiële-, culturele- en dienstensector in plaats van een maatschappij rondom de maakindustrie die men van oudsher kende. Deze verschuiving zorgde ervoor dat de arbeidersklasse kleiner werd en de middenklasse groter werd. Ten tweede geeft Hamnett nog een verklaring die gelinkt is aan de veranderde klasse samenstelling. Door het verschoven zwaartepunt van de arbeidersklasse naar de middenklasse kwam er een verschil in werkstructuren en veranderden de culturele oriëntatie en culturele voorkeuren van de middenklasse. Op basis van deze factoren was er een groeiende behoefte om in de binnenstad te wonen (Hamnett, 2003). Ten slotte is er een meer economische benadering van gentrificatie die zegt dat het proces niet wordt getriggerd door de komst van een nieuwe middenklasse, maar wordt veroorzaakt door het verschil tussen eigendoms waarde en de waarde van de grond. Door dit verschil zagen corporaties en ontwikkelaars kansen tot het vernieuwen en aanpassen van wijken en buurten met het doel om winst te maken (Hamnett, 2003).

In Nederland heeft het begrip gentrificatie steeds meer een beleidsmatige betekenis. Hierdoor verschuift de definitie van gentrificatie van een kleinschalig sociologisch proces naar een strategie van stadsvernieuwing (van Bouchaute, 2012). In dit onderzoek naar gentrificatie in Klarendal valt op dat er een aanzienlijke rol ligt voor de gemeente en het gevoerde lokale beleid. Om

deze reden is het interessant om in dit onderzoek ook een meer beleidsmatige definitie van gentrificatie te gebruiken. Een voorbeeld hiervan wordt gegeven door Slater: gentrificatie is de ruimtelijke expressie van economische ongelijkheid (2011). In deze definitie ligt de nadruk op de uitwerking van het gentrificatieproces op de buurt/wijk. Dit is toe te passen op beleid wat hier eventueel aan ten grondslag ligt. Bij de definitie van Rose en de vele hieraan gelinkte definities ligt de nadruk meer op het displacement-principe. Als je gentrificatie bekijkt als een strategie van stadsvernieuwing is dit principe minder relevant dan de ruimtelijke uitwerking van het beleid. In hoeverre beleid verantwoordelijk is voor het gentrificatieproces in Klarendal moet blijken uit het onderzoek.

Gentrificatie in relatie met etnische enclaves

Uit het voorgaande blijkt dat er veel onderzoek is gedaan naar het proces 'gentrificatie'. Naar de relatie tussen etnische minderheden en gentrificatie is echter nog niet genoeg onderzoek gedaan (Lees, 2000). Ook de manier waarop de relatie tussen etnische minderheden en gentrificatie samenhangt met kloven op het gebied van sociale klasse, geslacht en sekse behoeft volgens Lees verder onderzoek. De kloven die in relatie staan met gentrificatie verschillen per studie. De samenhang tussen gentrificatie en etniciteit is door verschillende relaties tussen gentrificatie, etniciteit, genoemde kloven en het case-afhankelijke karakter complexer dan het verdringen van de ene groep door de andere groep bepaald op basis van inkomen (2000).

Murdie en Teixeira waren de eersten die onderzoek deden naar de impact van gentrificatie op etnische enclaves. Uit hun onderzoek naar de Portugese gemeenschap in een gentrificerende wijk in Toronto blijkt dat de leden van de Portugese gemeenschap verschillend denken over dit ruimtelijk verschijnsel. Zo zien zij enerzijds de voordelen van de vernieuwing van de huisvoorraad en de frisse wind waar de 'gentrifiers' voor zorgen op de lokale markt, maar maakt men zich anderzijds zorgen over de stijgende prijzen op de woningmarkt waardoor steeds minder Portugezen financieel in staat zijn om in de wijk te blijven wonen. De toekomst voor de Portugese enclave in de wijk is door deze tweedeling onzeker (Murdie & Teixeira, 2010).

Murdie en Teixeira hebben met hun onderzoek geprobeerd om de literatuur over etnische minderheden en gentrificatie samen te brengen. Dit vraagstuk, en dan met name de reactie van de betrokken bevolkingsgroepen op het gentrificatieproces, behoeft echter nog altijd meer onderzoek. Murdie & Teixeira doen echter wel een duidelijke bevinding op het gebied van hun respondenten. De karakteristieken van de Portugezen in Toronto zijn namelijk duidelijk en zijn te verdelen in drie groepen. Gentrificatie heeft een andere uitwerking op leden van deze verschillende groepen. Ten eerste zijn er de gevestigde immigranten enclaves, zoals de Portugezen in de studie van Murdie en

Teixeira, die het kunnen opbrengen om ergens anders gelijke of zelfs betere woonopties te vinden. Ten tweede is er de groep van gevestigde immigranten die het zich financieel niet kan veroorloven om te verhuizen of dit niet wil. Redenen om niet te willen verhuizen kunnen bijvoorbeeld emotioneel (binding met locatie), praktisch (goed aanbod winkels) of sociaal (familie en vrienden) van aard zijn. Ten slotte zijn er de nieuwkomers. Deze groep bestaat meestal vooral uit huurders met lage inkomens (2010). Voor deze groep is gentrificatie nadelig, aangezien goedkope huur verdwijnt door dit proces.

In 2013 heeft Van Teeffelen uitgebreid onderzoek verricht naar gentrificatie in Klarendal, waarbij met name de culturele dimensie van gentrificatie onderzocht is. In deze casus kwam de kwestie die volgens Murdie en Teixeira vervolgstudie behoeft, namelijk hoe verschillende groepen reageren op gentrificatie in hun wijk, wél naar voren. Binnen deze vergelijking is de etnische diversiteit echter buiten beschouwing gelaten, terwijl de bevolkingssamenstelling van Klarendal wel degelijk etnisch divers is.

Turkse gemeenschap Klarendal

Klarendal heeft vanaf de jaren '70 een instroom gekend van arbeidsmigranten. Vooral Surinamers en Turken vestigden zich in de Arnhemse buurt. Uit de huidige bevolkingssamenstelling komt naar voren dat vooral de Turkse gemeenschap groot is gebleven. In vergelijking met andere allochtone bevolkingsgroepen vormen de Turkse bewoners een ruime meerderheid (de Ronde, 2003). In 2015 woonden er 815 Turkse mensen in de wijk. Dit is 9% van het totaal inwonersaantal. In 2013 was dit echter nog hoger, namelijk 12% (CBS, 2016). Het aantal bewoners van Turkse afkomst in Klarendal is dus met 3% afgenomen in twee jaar tijd.

Volgens een analyse van de Rijksoverheid is sprake van lage integratie van de Turkse gemeenschap in de Arnhemse wijk. Autochtone groepen leven sterk langs allochtone groepen heen en men trekt zich terug in de eigen groep (2007). Ali Özdemir werkte vanaf 1991 tot 2010 als migranten opbouwwerker bij stichting Rijnstad – een maatschappelijke organisatie op het gebied van welzijn en maatschappelijke dienstverlening in Arnhem en omstreken – en probeerde mensen van verschillende culturen in Klarendal met elkaar in contact te brengen. Hij vertelt in een interview met Wijkkrant Klarendal dat de focus van Turkse immigranten alleen lag bij werk in plaats van het integreren in de wijk toen zij zich in Klarendal vestigden en dat kansen voor latere generaties gering zijn door vooroordelen over en weer (Brugman, 2009). Özdemir gaat niet verder in op de aard van deze vooroordelen. Hij bevestigt hiermee dat hij het gebrek aan integratie van de Turkse gemeenschap herkent.

Dit gebrek aan integratie heeft mogelijk gezorgd voor de ruimtelijke concentratie van de Turkse bewoners in Klarendal. Echter kan deze ruimtelijke segregatie ook de oorzaak zijn geweest van het gebrek aan integratie. In de literatuur komt een cluster naar voren die onder anderen de volgende straten omvat: Rappardstraat, Johannastraat en de Kapelstraat inclusief omgeving (de Ronde, 2003). De Ronde spreekt hier over een allochtone cluster. Of dit over voornamelijk Turkse Klarendallers gaat moet blijken uit het onderzoek. Op de afbeelding hieronder is te zien dat de concentratie zich bevindt in de straten parallel aan de Klarendalseweg, de scheiding tussen Klarendal-Noord en Klarendal-Zuid. Het is interessant om te kijken of de Turkse gemeenschap zelf op de hoogte is van deze allochtone ruimtelijke concentratie.

Naast deze ruimtelijke concentratie is er ook op sociaal gebied een scheiding zichtbaar. Dit blijkt uit het volgende: Daar waar de gemeente bewoners de kans geeft om te participeren in wijkontwikkeling blijkt dat er alsnog weinig inzicht is in de wensen van de allochtone bevolking met

Figuur 1: Concentratie allochtone bevolking

betrekking tot de leefomgeving (Rijksoverheid, 2007). Aan de andere kant wordt er wel iedere week een praatgroep georganiseerd voor Turkse vrouwen in Klarendal door Stichting Welzijn Ouderen Arnhem (SWOA) om elkaar te ontmoeten. Deze voorbeelden laten zien dat de Turkse gemeenschap in Klarendal wellicht geen stem laat horen voor de buurt, maar wel behoefte lijkt te hebben aan het ontmoeten van elkaar.

Gentrificatie in Klarendal

Uit het eerdergenoemde onderzoek van Van Teeffelen naar gentrificatie in Klarendal kwam naar voren dat de nieuwe en oorspronkelijke bewoners van Klarendal anders dachten over de gentrificatie in hun wijk. Vooral de komst van het Modekwartier leidde tot uiteenlopende meningen. Zo zien de opbouwwerkers de komst van het Modekwartier als benodigde impuls in het winkelaanbod van Klarendal, maar zien de oude Klarendallers het nut niet in van dit Modekwartier aangezien het te duur zou zijn voor hen. Verder wordt gentrificatie in Klarendal over het algemeen als positief ervaren. Zo zijn de oorspronkelijke Klarendallers trots dat hun arbeiderswijk die geteisterd werd door drugsoverlast, is opgebloeid. De nieuwe Klarendallers maken ondertussen gretig gebruik van de 'hippe' horecagelegenheden. Daarnaast worden de fysieke veranderingen aan de wijk en de sociale

mix in de wijk als positief ervaren door de bewoners. Verloedering is aangepakt, waardoor openbare ruimtes die voorheen werden gedomineerd door drugsoverlast inmiddels een sociaal geaccepteerde functie, zoals een terras, vervullen. Ook de komst van nieuwe winkeltjes en dergelijke geeft de wijk een levendige impuls en heeft leegstand en verloedering teruggebracht (van Teeffelen, 2013).

Hoe de komst van de gentrifiers en de aanpassingen aan de wijk beleefd worden door de weinig geïntegreerde Turkse gemeenschap komt echter niet ter sprake in het onderzoek van Van Teeffelen. Deze tekortkoming wordt ook benadrukt door Van Teeffelen zelf (2013). Opvallend hierbij is dat er wel aandacht besteed wordt aan de beleving van de bevolkingsmix. Er wordt namelijk gesteld dat de bevolkingsmix als positief wordt ervaren door de 'wijkbewoners'. In deze groep is echter niet de stem te horen van de Turkse gemeenschap, terwijl zij wel een belangrijk onderdeel vormen van deze bevolkingsmix. Het onderzoek naar de Turkse gemeenschap borduurt dus voort op eerdere bevindingen en tekortkomingen in het onderzoek naar gentrificatie in Klarendal door Van Teeffelen.

1.2 Wetenschappelijke relevantie

Gentrificatie is een complex proces met diverse scholen die verschillende visies hebben op dit proces. De verschillende visies richten zich op verschillende aspecten van gentrificatie, denk hierbij aan het culturele of het economische aspect. Naast de complexiteit van het fenomeen gentrificatie zelf is de uitwerking hiervan minstens net zo interessant, aangezien er veel verschillende groepen mensen bij betrokken zijn, denk hierbij aan beleidsbepalers, oorspronkelijke bewoners en nieuwe bewoners (Bosch, 2011). De uitwerking van gentrificatie op deze verschillende groepen pakt wellicht telkens anders uit. Uit de literatuur blijkt dat de beleving van gentrificatie door één van deze groepen, namelijk etnische minderheden, een onderbelicht aspect binnen het gentrificatie-onderzoek is. Murdie & Teixeira waren de eerste die deze dimensie onderzochten, maar dit heeft nog altijd meer onderzoek.

Er is wel eerder onderzoek gedaan naar gentrificatie in Klarendal. Hierin is echter ook geen inzicht gegeven in de beleving van de Turkse gemeenschap van het gentrificatieproces. Wederom wordt hier de beleving van een etnische minderheid onderbelicht.

Onderzoek naar de beleving van gentrificatie door de Turkse gemeenschap in Klarendal is wetenschappelijk relevant, aangezien het voortborduurde op tekortkomingen in eerder onderzoek in Klarendal en een onderbelicht thema in de literatuur, etniciteit gelinkt aan gentrificatie, verder onderzoekt.

1.3 Maatschappelijke relevantie

Gentrificatie is een proces waarbij veel bewoners betrokken zijn (Bosch, 2011). Denk hierbij aan de nieuwe groep gentrifiers, maar ook de oorspronkelijke bevolking met zowel autochtone als allochtone achtergronden. Doordat de stedelijke omgeving verandert heeft dit wellicht invloed op al deze bewoners. De perceptie van de autochtone bewoners en de gentrifiers in Klarendal is reeds onderzocht. Naar alle waarschijnlijkheid wordt echter ook het leven van de ruim aanwezige Turkse gemeenschap beïnvloed door het gentrificatieproces. Het is dus maatschappelijk relevant om ook van deze belangrijke groep binnen de Klarendalse bevolkingsmix de ervaren invloed te achterhalen. Eens te meer aangezien er vele visies zijn op de impact van ruimtelijke patronen in wijken op etnische minderheden. Een proces zoals gentrificatie verandert de bevolkingssamenstelling in een wijk zodanig dat hier problemen uit voort kunnen komen. Zo stelt de conflicthythese dat nabijheid tussen verschillende etnische groepen kan leiden tot spanningen (Veldboer, 2010). Nagaan wat de invloed van gentrificatie is op de Turkse gemeenschap kan dergelijke problemen aan het daglicht brengen, mocht hier sprake van zijn in Klarendal.

Daarnaast is gentrificatie een belangrijk thema binnen de stedelijke politiek en wordt het veelvuldig gebruikt als beleidsinstrument (Bosch, 2011). Het gentrificatieproces in Klarendal wordt door de opbouwwerkers als succesvol ervaren en dit heeft landelijk tot interesse geleid van studenten, media, maar ook andere gemeenten die kwamen bekijken hoe het succesvolle beleid in zijn werk gaat (van Teeffelen, 2013). Om een volledig beeld te geven van gentrificatie in Klarendal is de bevolkingsmix een essentieel punt, zeker ook aangezien het belang van de Turkse gemeenschap wordt erkend door overige Klarendallers (van Teeffelen, 2013; van Wessem, 2013). De ervaring van de Turkse gemeenschap is in deze dus maatschappelijk relevant aangezien het voortborduurde op tekortkomingen in eerder onderzoek, eventuele problemen aan het daglicht brengen en het beeld van de invloed van gentrificatie in Klarendal aanvult.

1.4 Doelstelling

In dit onderzoek zal gekeken worden naar de invloed die gentrificatie heeft op de Turkse gemeenschap die gevestigd is in Klarendal. In deze Arnhemse wijk woont sinds de jaren '70 een Turkse gemeenschap die nog steeds een groot aandeel heeft in de huidige bevolkingsmix. Uit het voorgaande komt echter naar voren dat deze bevolkingsgroep niet wordt meegenomen in eerder onderzoek naar gentrificatie in Klarendal en het beeld van de invloed van deze gentrificatie vertekent. Uit het voorgaande kan de volgende doelstelling worden afgeleid:

De doelstelling van dit onderzoek is inzicht krijgen in de invloed van gentrificatie op de 'vergeten' Turkse gemeenschap.

Het onderzoek streeft ernaar om het beeld van de invloed van gentrificatie door de Klarendallers compleet te maken door ook het perspectief van de Turkse gemeenschap te analyseren. Het doel van dit onderzoek is niet om de uitkomsten te generaliseren, maar wellicht resulteren er uit dit onderzoek wel aanbevelingen die op andere plekken gebruikt kunnen worden.

1.5 Vraagstelling

In de academische wereld is relatief weinig geschreven over gentrificatie in relatie tot etniciteit. In de wijk Klarendal in Arnhem is er echter wel duidelijk sprake van een gentrificatieproces waarin een allochtone gemeenschap – in dit geval een Turkse – een aanzienlijk deel uitmaakt van de populatie in de wijk. Deze Turkse gemeenschap leeft geclusterd, is weinig geïntegreerd (blijkt uit analyse rijksoverheid (2007), maar ook uit ervaringen van bewoners zelf (Brugman, 2009)) en zoekt de eigen groep op. Uit eerder onderzoek naar gentrificatie in Klarendal wordt het proces door de opbouwwerkers, de oorspronkelijke Klarendallers en de nieuwe Klarendallers over het algemeen als positief beschouwd. De stem van de Turkse gemeenschap komt binnen dit onderzoek echter niet naar voren, terwijl het belangrijke aandeel van deze gemeenschap wordt erkend door de overige wijkbewoners en managers (van Teeffelen, 2013; van Wessem, 2013).

Om deze stem hoorbaar te maken zal in dit onderzoek gekeken worden naar de invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap in Klarendal. Met 'de Turkse gemeenschap' wordt in dit onderzoek elke inwoner van Klarendal bedoeld die van Turkse afkomst is. Er worden hier dus niet alleen de bewoners bedoeld die gevestigd zijn in de gearceerde straten onder het kopje 'Turkse gemeenschap Klarendal' (blz. 9). Deze keuze is gemaakt om het onderzoeksgebied zo groot mogelijk te maken. Tevens is hiervoor gekozen aangezien de doelstelling van dit onderzoek onder andere is om het beeld van de invloed van gentrificatie zo compleet mogelijk te maken. Een verdere selectie in

de Turkse gemeenschap zou ertoe kunnen leiden dat deze doelstelling niet (volledig) wordt behaald, aangezien de cluster er eventueel voor kan zorgen dat de bewoners aldaar anders denken over de invloed van gentrificatie dan de Turkse Klarendallers die elders in de wijk wonen.

Om de invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap te kunnen omschrijven is het noodzakelijk om te onderzoeken wat er is veranderd in het leven van Turkse Klarendallers na de gentrificatie ten opzichte van de situatie voor het proces, zowel op fysiek als op sociaal gebied. De invloed kan hierna worden gemeten door een analyse van verschillen tussen de twee tijdperiodes. Invloed is hierin de veranderingen die plaats hebben gevonden op zowel fysiek als sociaal gebied. Bij analyse van deze veranderingen is het noodzakelijk kritisch te bekijken of eventuele verschillen daadwerkelijk tot stand zijn gekomen door toedoen van het gentrificatieproces.

De twee concepten 'fysiek' en 'sociaal' behoeven nog een verdere operationalisatie. Invloed op fysiek gebied heeft betrekking op veranderingen op de woning en op de woonomgeving. Het gaat hier dus om ruimtelijke kenmerken zoals woningdichtheid, de inrichting van de wijk en de kwaliteit van het milieu. De sociale component is een wat uitgebreider aspect. Het gaat hierbij om bevolkingskenmerken, zoals sociaaleconomische samenstelling, leeftijdsopbouw, werkloosheid, sociale samenhang en veiligheid (RIVM, 2000). Het voorgaande leidt tot de volgende hoofdvraag, die beantwoord zal worden aan de hand van drie deelvragen.:

Hoofdvraag → *Wat is de invloed van gentrificatie in Klarendal op de Turkse gemeenschap?*

Deelvraag 1: Hoe ziet het Turkse cluster eruit? Zowel fysiek als sociaal.

Deelvraag 2: Hoe was de leefsituatie van de Turkse gemeenschap voor het gentrificatieproces?

Deelvraag 3: Hoe is de leefsituatie tegenwoordig?

2. Theoretisch kader

2.1 Actor netwerk theorie

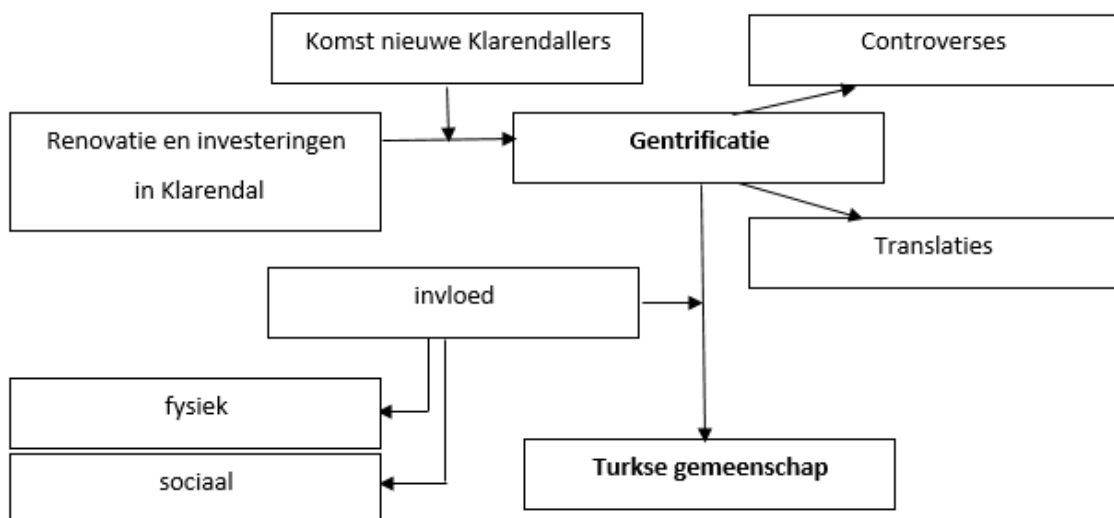
De gentrificatie van de wijk Klarendal en de beleving hiervan door twee verschillende gemeenschappen (Turkse gemeenschap en Klarendallers die geen deel uit maken van de Turkse gemeenschap) kan worden benaderd met behulp van de actor netwerk theorie (ANT). Deze theorie heeft als uitgangspunt dat alle mensen en dingen gelijk zijn, aangezien niet alleen mensen, maar ook dingen bepaalde processen kunnen beïnvloeden (Erberveld, 2002). Pas als mensen en dingen met andere mensen en dingen in aanraking komen en gaan interacteren komen hier verschillen uit voort. Mensen en dingen zijn de actanten in het grotere netwerk. Met 'actant' wordt niets meer bedoeld dan 'actor'. Door het begrip 'actant' wordt echter de gelijkheid tussen mensen en dingen onderstreept (Dankert, 2016). De wijk Klarendal kan worden gezien als de uitkomst van een dergelijk actor netwerk. Mensen en organisaties hebben een bepaalde uitwerking gehad op de wijk, net zoals objecten als bijvoorbeeld computers, schetsen en plankaarten. Samen hebben alle betrokken actanten het vermogen om de ruimte te doen veranderen. Dit vermogen wordt 'agency' genoemd. Zowel mensen als dingen hebben 'agency'. Het laatste begrip dat van belang is binnen de actor netwerk theorie is 'translation'. Hierdoor verandert een actant steeds van vorm (Dankert, 2016). In het geval van Klarendal werden vanuit de gemeenteraad plannen ontwikkeld voor de ontwikkeling van Klarendal. De leefsituatie had in 2000 een dieptepunt bereikt en dit had financiële steun vanuit de regering en de EU tot gevolg (Scheele, 2011). Deze plannen komen via verscheidene wegen terecht bij uitvoerende partijen. Bij elke stap die er richting de uitvoering wordt genomen vindt er translatie plaats. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld de begroting die de planologen beperkt en dwingt zaken aan te passen, of participerende buurtbewoners die pleiten voor veranderingen. Belangrijk bij het begrip 'translaties' is dat dit niet enkel de veranderingen zijn die samenhangen met gentrificatie. Dit begrip kent een hoger abstractieniveau. De kern van dit begrip is namelijk de manier waarop ideeën/concepten/discussies tot uitdrukking komen in de ruimte. In dit onderzoek gaat er dus gekeken worden hoe de ideeën/concepten/discussies rondom gentrificatie tot uitdrukking komen in de ruimte en wat dit vervolgens voor invloed heeft op de Turkse gemeenschap.

Belangrijk bij de toepassing van de actor netwerk theorie op de casus Klarendal is de manier waarop het gentrificatieproces moet worden geïnterpreteerd. Wissink heeft het in zijn studie naar urbane enclaves in Mumbai over specifieke actanten en hun posities in de ruimte die elke enclave anders maken. Oftewel een bepaalde enclave is geen universele vorm die overal kan ontstaan, maar

is afhankelijk van bepaalde sociaal-ruimtelijke verbindingen die case-specifiek moeten worden onderzocht (Wissink, 2013). De actor netwerk theorie waarschuwt er tevens voor dat er niet moet worden uitgegaan van vooropgezette ideeën over wie de betrokken actoren zijn en wat hun belangen zijn. Per specifieke case, zo ook in Klarendal, moeten de actoren zelf hun eigen verhaal schetsen (Wissink, 2013).

Om het actor netwerk in Klarendal te bestuderen wordt er in dit onderzoek gefocust op ‘controverses’. In de actor netwerk theorie betekent dit begrip in relatie tot enclaves: stedelijke ruimte die nog niet is gedetermineerd, stedelijke ruimte die nog in het proces van ‘translatie’ verkeert (Dankert, 2016). Met andere woorden: om de invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap te onderzoeken kan de netwerk benadering van deze theorie helpen om de ‘vertalingen’ die gedaan zijn in het gebied bloot te leggen en de ‘controverses’ die ontstaan bij niet gedetermineerde ruimtes te achterhalen.

2.2 conceptueel model

Figuur 2: Conceptueel model

In het bovenstaande model is schematisch nog eens aangegeven uit welke onderdelen dit onderzoek bestaat. Gentrificatie ‘begon’ in Klarendal door herstructurering van de wijk en investeringen in de wijk. Dit ging gepaard met de komst van nieuwe Klarendallers. Het proces gentrificatie kan vervolgens in het licht van de actor netwerk theorie bekeken worden. De begrippen ‘translaties’ en ‘controverses’ zijn in deze het meest van belang. Translatie staat hierin voor de manier waarop de

ideeën/concepten/discussies rondom gentrificatie tot uitdrukking komen in de ruimte. Controverse staat hierin voor de nog niet gedetermineerde ruimte.

De gentrificatie in Klarendal heeft een nog onbekende invloed op de oorspronkelijke Turkse gemeenschap die hier gevestigd is. Deze invloed is onder te verdelen in twee verschillende dimensies, namelijk invloed op fysiek en sociaal gebied.

2.3 hypothesen

Om de uitkomsten van dit onderzoek te kunnen toetsen worden hypothesen opgesteld. Dezen zijn gebaseerd op de literatuurstudie met betrekking tot gentrificatie en de actor netwerk theorie. De toetsing wordt volbracht op basis van kwalitatieve onderzoeksmethoden. Hierbij moet erop gelet worden dat interpretatie een grote rol speelt in de analyse van de kwalitatieve data.

Deelvraag 1: Hoe ziet het Turkse cluster eruit? Zowel fysiek als sociaal.

Hypothese: Het Turkse cluster is een echt cluster. Dit betekent fysiek dat de groep zich ruimtelijk heeft afgescheiden van de rest van de bevolking. Sociaal betekent dit dat de gemeenschap zich terugtrekt in de eigen groep, enkel contact heeft binnen deze groep en zich zo afschermt van de bedrijvigheid in de rest van de wijk.

Deelvraag 2: Hoe was de leefsituatie van de Turkse gemeenschap voor het gentrificatieproces?

Hypothese: De Turkse gemeenschap is oorspronkelijk naar Klarendal gekomen voor betere kansen op de arbeidsmarkt. Dit was belangrijker dan het integreren in de samenleving. Deze houding bleef bestaan ook lang na het 'gastarbeider-tijdperk'. Deze houding hield hen ook afzijdig van de grote problemen in Klarendal voordat het gentrificatieproces zijn intrede deed.

Deelvraag 3: Hoe is de leefsituatie tegenwoordig?

Hypothese: De Turkse gemeenschap is nog steeds op zichzelf. Dit heeft ervoor gezorgd dat de ontwikkelingen in Klarendal grotendeels langs de gemeenschap heen gaan. Ze kunnen dus ook niet profiteren van de ontwikkelingen en ervaren enkel de eventuele nadelen.

3. Methodologie

3.1 Kwalitatief onderzoek

Voor het onderzoek naar de invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap ligt een casestudy voor de hand. Om een beeld te krijgen van het cluster, hoe het functioneert en hoe de sociale uitsluiting zich ontwikkelt in de wijk zijn diepte interviews nodig met leden van de Turkse gemeenschap. Het onderzoek zal dus kwalitatief van aard zijn. Met behulp van codering zal worden bepaald wat opvallend is aan de interviewresultaten. Vervolgens kan worden overgegaan op het toetsen van de hypothesen en het antwoord geven op de deelvragen en de hoofdvraag.

Het verzamelen van gegevens is mogelijk door het empirisch waarnemen en analyseren van het Turkse cluster, in gesprek gaan met bewoners en sleutelfiguren binnen de gemeenschap en het bestuderen van gegevens en informatie over het cluster op internet. Uit deze drie manieren van dataverzameling is het vervolgens mogelijk om antwoord te geven op de drie geformuleerde deelvragen en zodoende de hoofdvraag.

Om de invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap te onderzoeken is het zaak te operationaliseren hoe invloed gemeten gaat worden. De invloed gaat gemeten worden op basis van het vaststellen van veranderingen - zowel fysiek als sociaal- in het leven van leden van de Turkse gemeenschap na het gentrificatieproces ten opzichte van ervoor.

Het gentrificatieproces begon in Klarendal in 2000. In die tijd bereikte de leefbaarheid van Klarendal een dieptepunt, waarna er hulp kwam van de Nederlandse regering en de Europese Unie (Scheele, 2011). In 2011 was er inmiddels 100 miljoen euro geïnvesteerd in de wijk, waarvan ongeveer 40 miljoen euro werd besteed aan woningen en het overige deel is gebruikt voor de ontwikkeling van het Modekwartier en andere bedrijvigheid (Scheele, 2011). De invloed van het gentrificatieproces is dus vast te stellen door een vergelijking van de situatie voor 2000 en de huidige situatie. Informatie over de leefsituatie en status van de wijk van vóór 2000 volgt uit de interviews, net als de informatie over de huidige situatie.

3.2 Veldwerkplan

Om het veldwerk te kunnen uitvoeren was het van groot belang om een netwerk van contacten op te bouwen. Uit de media kwamen twee namen naar voren die als sleutelfiguren konden dienen voor toegang tot het cluster. Dit is de Ayasofya moskee, gelegen aan de rand van Klarendal en Ali Özdemir, lid van de wijkvereniging. Via deze twee wegen was het zaak om verdere contacten te achterhalen.

In deze casus is het onderzoek gericht op een etnische minderheid. Bij het benaderen van sleutelfiguren en de Turkse gemeenschap in het algemeen moest hier rekening mee gehouden worden. Zo zou de gemeenschap het bijvoorbeeld vervelend of bedreigend kunnen vinden dat een onderzoeker zich mengt in hun groep en hun dagelijkse leven. Om deze reden was het van belang dat vanuit het perspectief van het onderzoek duidelijk werd gemaakt wat precies de intenties waren, waar het onderzoek over gaat, hoe hij of zij in beeld was gekomen en wat er van hem of haar werd verwacht. Hierdoor kwamen de respondenten niet voor verassingen te staan en werd vertrouwen gewekt.

Crang & Cook (1995) geven richtlijnen hoe een gemeenschap als deze in de praktijk het beste kan worden benaderd. Deze richtlijnen zijn in dit onderzoek gebruikt in een poging om toegang te krijgen tot de gemeenschap. De introductiemail/het introductiegesprek bestond uit de volgende onderdelen: Het introduceren van mijzelf, waar ik onderzoek voor doe, waar ik onderzoek over doe, waarom ik de desbetreffende persoon heb gecontacteerd, dat ik graag zou willen spreken met diegene op een passende plaats en tijd, dat ik het interview wil opnemen, dat alles wordt behandeld in vertrouwen, zelfs anoniem als dit is gewenst en dat het interview maximaal één uur duurt (Crang & Cook, 1995). Na een enkele dag zonder reactie werd de desbetreffende respondent gebeld om hem of haar te herinneren aan de mail. Als een afspraak was gemaakt werd de respondent gebeld - één of twee dagen van te voren - met de vraag of de respondent nog steeds beschikbaar was. Op de dag van de afspraak was het zaak om een zo representatief mogelijke kledingstijl aan te houden om een eventuele afstand tussen respondent en onderzoeker zo klein mogelijk te maken. Enkele dagen na het interview werd de respondent eventueel gemaïld om hem of haar te bedanken voor het meewerken aan het onderzoek. (Crang & Cook, 1995).

Het interview

Om het interview zo soepel mogelijk op te bouwen was het nodig om te beginnen met enkele introvragen. Hierdoor werden de respondenten niet meteen in het diepe gegooid en kon ik de basis leggen voor het daadwerkelijke interview. Voorbeelden van gebruikte introvragen zijn: Wat is uw naam? En: Hoelang woont u hier al? Vervolgens was het zaak om met simpele 'wie-', 'wat-' en 'waar-vragen' over te gaan op het daadwerkelijke onderwerp. Op deze manier ontstond er voor mij een beeld van de algemene karakteristieken van het onderzoeksgebied. Vervolgens kon er door middel van 'door vragen' worden bereikt dat de respondent zijn of haar versie van het verhaal vertelde. De onderliggende ervaringen en verhalen zijn in dit onderzoek van het grootste belang. Als echter bleek dat de respondent niet meteen deelt waar ik naar op zoek was konden vragen als 'wat bedoelt u hiermee?' of 'Waar doelt u op?' Etc. helpen om deze informatie wel te achterhalen. Als het interview vervolgens op gang was gekomen was het handig om af en toe de gegeven antwoorden van de respondent in eigen woorden te vertalen met de vraag of ik het goed had begrepen.

4. Kenmerken van het Turkse cluster

“Groepen van verschillende etniciteit (bijv. Nederlanders en Turken) leven sterk langs elkaar heen en trekken zich terug in de eigen groep. Ontmoetingen kunnen tot spanningen leiden.” (Rijksoverheid, 2007). Uit deze quote van een analyse van de Rijksoverheid blijkt dat de Turkse gemeenschap wordt gezien als een aparte groep binnen Klarendal. Hoe wordt dit door de Turkse gemeenschap zelf ervaren? In hoeverre trekt men zich terug in de eigen groep? In hoeverre wordt dit gezien als een aparte groep? Deze vragen zijn voorgelegd aan de zes geïnterviewde respondenten. Te beginnen met Fatima (geen achternaam bekend). Deze baliemedewerkster van het nieuwe multifunctioneel centrum in Klarendal woont al 16 jaar in Klarendal. Kanttekening bij dit interview is dat ze zich meer als onderdeel ziet van de Nederlandse ‘groep’ dan van de Turkse ‘groep’. De tweede respondent is Ismet Özkara. Meneer Özkara heeft 12 jaar in Klarendal gewoond en is in 2007 naar een andere Arnhemse wijk verhuisd. Hij heeft inmiddels een advocatenkantoor in Klarendal en heeft de wijk zodoende nooit verlaten. De derde respondent is de eigenaar van een Turkse winkel in Klarendal. Hij wil niet met naam genoemd worden. Hij woont al 22 jaar in Klarendal en zal in het vervolg kortweg ‘winkeleigenaar’ genoemd worden. De vierde respondent is Mustafa Bal. Hij woont al zo’n 15 jaar in Klarendal, loopt stage bij het advocatenkantoor van meneer Özkara en is voorzitter van de jongerenvereniging van de Ayasofya moskee die gevestigd is in Klarendal. De vijfde respondent is Beheaddin Budak. Hij woont al sinds 1974 in Klarendal en is voorzitter van de Islamitische Unie, gevestigd in de Ayasofya moskee. De zesde en laatste respondent is Hasan Özkara. Hij is eigenaar van een Turkse bakker aan de rand van Klarendal, woont zelf al ruim 20 jaar in Klarendal en is de neef van Ismet Özkara.

4.1 Eerste generatie trekt zich terug, latere generatie gaat weg

“Ik denk niet dat er een groep is zoals de Klarendalse Turken” (Bal, 2016). Deze stellingname van meneer Bal wordt breed gedragen onder de groep respondenten. Interessant hierbij is dat dit eenduidige antwoord in bijna alle gevallen een zekere tweestrijdigheid in zich heeft. De Turkse gemeenschap wordt unaniem **niet** als aparte groep binnen Klarendal gezien, maar vervolgens blijkt een zekere concentratie van de Turkse gemeenschap uit andere antwoorden. Een aspect dat meermaals wordt genoemd als reden waarom de Turkse gemeenschap elkaar wél opzoekt is de taalbarrière. Dit speelt vooral bij de eerste generatie Turken. “Als je met je buurman alleen hallo en doei kan zeggen, kan je het gesprek niet lang gaande houden” (H. Özkara, 2016). Door deze

taalbarrière ontstaat volgens Fatima een verlegenheid, waardoor deze mensen zelf geen contact zoeken met de rest van de bevolking, maar wel degelijk contact willen. “als je naar hun toe gaat (...) zijn ze echt blij” (Fatima, 2016).

Dat de eerste generatie Turkse Klarendallers contact wil met de rest van de bevolking wat gesteld wordt door mevrouw Fatima lijkt in de praktijk niet daadwerkelijk te gebeuren. Zo komen Turkse vrouwen bijeen in het multifunctioneel centrum en komen Turkse mannen bijeen in de koffiehuisen en in de moskee. Ook meneer Bal neemt deze groepsvorming waar en noemt dit vervolgens als reden waarom de Turkse gemeenschap als geheel geen groep is. Opvallend hierbij is dat dit wederom de Turkse Klarendallers van de eerdere generaties lijken te zijn die zich bewust opzoeken in deze groepjes. “De Turkse oudere mannen zoeken elkaar op in de koffiehuisen” (Bal, 2016) en “Daar (multifunctioneel centrum, red.) komen vooral de eerste generatie Klarendallers van Turkse komaf bij elkaar om te babbelen, thee te drinken, te borduren en dergelijken door met name vrouwen” (I. Özkara, 2016). Gerelateerd hieraan is de opvoeding die ervoor zorgt dat respondenten in de eigen gemeenschap bleven hangen. Zo wordt verscheidene keren genoemd dat het contact van vroeger uit veelal Turks was. Dit had naast opvoeding ook te maken met de burens. Verschillende respondenten woonden in straten waar veel andere Turkse Nederlanders woonden. “Dan heb je geen keuze meer. Dan heb je alleen maar contact met mensen van Turkse komaf” (I. Özkara, 2016). Naast meneer I. Özkara noemen ook Fatima, Meneer Bal en meneer H. Özkara verschillende straten in Klarendal waar voornamelijk mensen van Turkse komaf wonen. Van fysieke concentratie is dus zeker sprake en dit wordt ook herkend door het merendeel van de respondenten.

De eerdere generaties Klarendallers van Turkse komaf lijken zich terug te trekken in de eigen groep, maar de latere generaties doen dit niet. Bij de latere generaties is een andere trend zichtbaar die duidt op clustering van de gemeenschap in een andere Arnhemse wijk. Er vindt namelijk een uittocht plaats van de latere generaties Turkse Klarendallers van Klarendal naar Presikhaaf. “De gastouders van mijn dochter gaan daarheen verhuizen. Mijn neef gaat daarheen verhuizen. Een vriend gaat daarheen verhuizen. Je ziet dat” (Bal, 2016). Volgens meneer H. Özkara is dit sinds 2000 een ‘hype’ onder Turkse Klarendallers. Meneer Bal is bang dat dit zorgt voor isolement. “Presikhaaf wordt een Turkse wijk. Ik weet niet of ik dat wil. Dan heb je een te grote afstand gecreëerd ten aanzien van de autochtone bevolking” (Bal, 2016). Dit isolement onder mensen van Turkse komaf wordt of werd in Klarendal nooit geconstateerd door meneer Bal, noch door andere respondenten.

4.2 Onderdeel van Klarendal

De respondenten zien allen geen Turkse cluster binnen Klarendal. Men vindt dat deze groep zich niet afzondert van de rest. Uit verschillende zaken bleek echter dat dit juist wél het geval is. “Klarendal is echt een sociale en moderne wijk” (winkeleigenaar, 2016). Deze quote is net als verschillende andere aspecten een argument waarom de Turkse gemeenschap volgens de respondenten juist géén cluster is en onderdeel is van de wijk. Zo wordt Klarendal meermaals een zeer sociale wijk genoemd, waarin iedereen ook gemixt contact onderhoudt. Volgens Meneer I. Özkara speelde vroeger de discussie überhaupt niet van welk land je afkomstig was. “Je had het er toen niet over eigenlijk. Je hoorde er gewoon bij, klaar. Die discussies van nou gaan helemaal nergens over” (I. Özkara, 2016). Dit gevoel dat het al dan niet horen bij een aparte groep helemaal geen discussie waard is, werd breed gedragen onder de respondenten. “Het zijn gewoon mensen. Het maakt helemaal niet uit wat voor achtergrond je hebt” (Budak, 2016). De meest interessante invalshoek wat dit betreft wordt gegeven door meneer H. Özkara. Hij vindt dat de buitenstaanders ervoor zorgen dat de Turkse gemeenschap als een aparte gemeenschap worden gezien. “Ik vind dat de mensen (Turken, red.) worden buitengesloten” (H. Özkara, 2016). Hij vervolgt dat de meeste Turkse mensen van zijn leeftijd zijn ingeburgerd en ook als zodanig behandeld willen worden.

Tevens is er in Klarendal een afwezigheid van Turkse verenigingen of stichtingen en hiermee gepaarde activiteiten. Als enige wordt de moskee genoemd als belangrijke ontmoetingsplek. Kanttekening hierbij is dat dit niet zozeer een ontmoetingsplek is specifiek voor de Turkse gemeenschap, maar meer voor de moslims in het algemeen. De activiteiten die vanuit de moskee worden georganiseerd zijn dus ook niet in het bijzonder voor de Turkse gemeenschap. “Wij als vereniging (Moskee, red.) bieden mensen de kans om zich sociaal, maatschappelijk, religieus wel te voelen in deze stad, in deze regio. Niet vanuit ik moet me terugtrekken vanuit de autochtone gemeenschap.” (Budak, 2016). In het multifunctionele centrum worden veel verschillende activiteiten georganiseerd. Deze activiteiten zijn echter vooral bedoeld om kennis te maken met de verschillende culturen. “In de keuken koken. Daar komt elke keer een land aan de beurt” (Fatima, 2016). In het multifunctioneel centrum worden wel de bijeenkomsten georganiseerd voor Turkse vrouwen van de oudere generaties, beschreven in de vorige paragraaf, om elkaar op te zoeken. Volgens meneer I. Özkara nemen het aantal activiteiten om culturen te leren kennen echter af, ondanks de komst van het multifunctioneel centrum in 2014. Hij zag vroeger in het Wijkcentrum Klarendal meer van deze activiteiten.

Interessant in dit geheel is dat er door verschillende respondenten wordt geconstateerd dat vooral de eerste generaties Turken elkaar nog steeds opzoeken, terwijl de enige respondent die

behoort tot deze oudere generatie (de winkeleigenaar) laat blijken dat hij de Turkse gemeenschap absoluut niet als aparte groep ziet binnen Klarendal. Zo heeft hij gemixte contacten, is hij niet op de hoogte van ontmoetingsplekken en is hij niet op de hoogte van een fysieke clustering van de Turkse gemeenschap

Een ander interessant punt is dat verschillende respondenten wel degelijk een cluster zien, namelijk van de nieuwe Klarendallers. “Als je het over segregatie zou moeten hebben, heb je eigenlijk een vorm van segregatie in de wijk en dat is de segregatie van de modegroep mensen” (Budak, 2016). Deze groep hoort er volgens meneer H. Özkara niet bij. “Dan komen er hoogopgeleide mensen die niet eens naar je kijken. Ja maar, rot eens op. Ik woonde hier eerst. Het is mijn wijk.” (H. Özkara, 2016).

5. Klarendal vroeger

5.1 Problemen in Klarendal

Over het algemeen noemen de respondenten een hele hoop problemen die leefden in de wijk voordat in 2000 financiële steun werd gegeven aan Klarendal vanuit de regering en de Europese Unie. Met andere woorden, de problemen die heersten voordat het gentrificatieproces zijn intrede deed in Klarendal. De wijk kende een grote leegstand. “Toen was alles kaal. Er was weinig te doen” (Fatima, 2016). Naast Fatima noemen ook de winkeleigenaar, meneer Budak en meneer Bal de leegstand als zijnde een probleem van voorheen. Hieraan gerelateerd was er volgens meneer Bal en meneer Budak sprake van veel achterstallig onderhoud aan de huizen in de wijk.

“Al die junks waren hier. Overal lagen heroïnaalden (...) het was echt onveilig voor kinderen” (I. Özkara, 2016). De problematiek rondom drugshandel en de hiermee gepaarde overlast was een van de grootste problemen in de wijk. Ook de winkeleigenaar zag dit probleem in de wijk en noemt dat er nu nog steeds jongeren zijn die hulp moeten krijgen met hun verslaving. Volgens meneer Bal verdween de druggerelateerde problematiek snel na de financiële steun. “Het schoof een beetje richting Presikhaaf (...) Je had wel nog steeds een hoop coffeeshops en zo, maar uiteindelijk merkte ik niet veel van de criminaliteit” (Bal, 2016). Volgens meneer Budak zorgde het vertrek van de drugproblematiek en het sluiten van verschillende coffeeshops ervoor dat ook het Duitse drugsverkeer in de wijk afnam.

Meneer I. Özkara zag een ander probleem in de wijk wat zorgde voor een onveilig gevoel. Volgens meneer I. Özkara werden er door bepaalde groeperingen vechtpartijen georganiseerd in de wijk. “Ik heb het meegemaakt dat het een groep is van dertig tegen dertig. Ja dan denk je als kind: Wat gebeurt hier? Is dit normaal?” (I. Özkara, 2016). ‘onveilig’ is een woord dat vaker terugkwam in de gesprekken met de respondenten. Ook meneer Budak had een onveilig gevoel in de wijk. Dit kwam niet alleen door de drugshandel en de criminaliteit die deze handel met zich meebracht, maar ook door de straatprostitutie en de status van ‘probleemwijk’ die Klarendal door dit alles kreeg. Ten slotte zorgde ook de verkeerssituatie voor onveilige situaties in Klarendal. Door de afwezigheid van drempels gebeurde er veel verkeersongelukken in de wijk. Inmiddels zijn er wel verkeersdrempels, waardoor de verkeerssituatie in de wijk veiliger is geworden.

Deze problemen hebben ervoor gezorgd dat de meerderheid van de respondenten zich niet meteen op hun gemak voelden in Klarendal. Binding met de wijk lag over het algemeen ook stukken

lager dan momenteel bij de respondenten. “Het heeft wel echt een paar jaar geduurd voordat ik me op mijn gemak voelde” (Fatima, 2016).

5.2 Betere tijden?

Ondanks de problemen die genoemd worden door de respondenten worden door de winkeleigenaar en meneer H. Özkara twee aspecten genoemd die vroeger beter waren dan nu. Zo vinden zij beiden dat het winkelaanbod vroeger beter was dan momenteel. “toen waren er nog normale winkels, met normale openingstijden” (H. Özkara, 2016). Doordat deze ‘normale’ winkels (cafeteria, slagerij, groenteboer) er niet meer zijn, heeft de wijk volgens meneer H. Özkara gezelligheid verloren. Ook de winkeleigenaar was meer te spreken over de ‘normale’ winkels en vindt dat er momenteel sprake is van oneerlijke concurrentie, aangezien de winkels en ateliers die deel uitmaken van het Modekwartier volgens hem subsidie ontvangen en zijn eigen winkel niet.

Naast deze gezelligheid en het winkelaanbod heerste er vroeger meer socialiteit in de wijk volgens meneer H. Özkara. De mensen kenden elkaar, men kenden de winkels en men kenden de winkeleigenaren. Dit is volgens meneer H. Özkara nu niet meer het geval.

“Er moet gewoon meer voor de kinderen komen” (Fatima, 2016). Fatima en meneer I. Özkara merken beide de afnemende focus op de kinderen in de wijk op. Volgens beide respondenten wordt het aanbod speelgelegenheden minder in de wijk. Vroeger had bijna elk huizenblok een eigen speeltuintje. Meneer I. Özkara ziet echter in dat dit een gevolg kan zijn van het gentrificatieproces. “Vroeger had je ook veel gezinnen met kleine kinderen (...) Nu komt er een alleenstaande in of een stel zonder kinderen. Dan heb je ook geen behoefte aan speeltuinen” (I. Özkara, 2016).

6. Gentrificatie in Klarendal

6.1 Actor netwerk theorie in relatie met gentrificatie

Om het actor netwerk in Klarendal te bestuderen wordt er in dit onderzoek gefocust op ‘controverses’. In de actor netwerk theorie betekent dit begrip in relatie tot enclaves: stedelijke ruimte die nog niet is gedetermineerd, stedelijke ruimte die nog in het proces van ‘translatie’ verkeert. Met andere woorden: om de invloed van gentrificatie op de Turkse gemeenschap te onderzoeken kan de netwerk benadering van deze theorie helpen om de ‘vertalingen’ die gedaan zijn in het gebied bloot te leggen en de ‘controverses’ die ontstaan bij niet gedetermineerde ruimtes te achterhalen. Om dit te achterhalen zal er ten eerste worden toegelicht wat gentrificatie in het geval van Klarendal precies inhoudt. Vervolgens wordt er behandeld hoe de gedane investeringen in de wijk binnen deze definitie passen. Ten slotte volgt er een analyse op basis van de verkregen data hoe het gentrificatieproces tot uiting komt in de Klarendalse ruimte.

Gentrificatie wordt in de internationale literatuur gezien als het proces waarbij mensen met hogere inkomens of hogere status verhuizen of investeren in lagere lonen wijken. Dit is gebaseerd op de bevindingen van sociologe Ruth Glass, die opmerkte dat arme Londenaren werden ‘verdreven’ uit de arbeiderswijken door de middenklasse (1964). In het geval van gentrificatie in Klarendal past een meer beleidsmatige definitie, aangezien de wijk actief is geherstructureerd door de gemeente en woningbouwcorporatie met behulp van financiële steun vanuit de regering en de Europese Unie (Scheele, 2011). Het doel van de gemeente Arnhem achter deze herstructurering was het optimaliseren van de leefbaarheid in de wijk. De coffeeshops moesten sluiten en de wijk moest veiliger worden. Het middel wat hiervoor gekozen werd was de ontwikkeling van het Modekwartier, aangezien de stad Arnhem de wens had om zich te onderscheiden in de creatieve sector en hier potentie in zag door de ArtEZ Hogeschool (Gourzis, 2014). Een relevante beleidsmatige definitie van gentrificatie in dit onderzoek is de volgende: gentrificatie is de ruimtelijke expressie van economische ongelijkheid (Slater, 2011). De relevantie van deze definitie is gestoeld op de kleine rol van ‘displacement’ in de verkregen data, het gegeven waar de definitie van Glass en verschillende varianten juist op zijn gebaseerd. In het vervolg zal blijken dat displacement (nog) niet als zodanig wordt ervaren door de Turkse gemeenschap in Klarendal. De manier waarop gentrificatie vorm krijgt in de ruimte, de economische ongelijkheid die hier uit volgt en de rol van het Arnhemse beleid in dit

geheel zijn stukken belangrijker. Doordat hier juist wél de nadruk op ligt in de definitie van Slater is deze definitie relevant voor dit onderzoek.

Het herstructureringsbeleid heeft niet alleen het Modekwartier opgeleverd. De investeringen in de wijk waren omvangrijker. Op meneer H. Özkara na zien alle respondenten voordelen in van de veranderingen die plaats hebben gevonden in Klarendal. Deze veranderingen hebben plaatsgevonden in de periode 2000-2007 en zijn onder te verdelen in zeven categorieën, zijnde wonen, werken, leren & opgroeien, sport & cultuur, integreren, veiligheid en 'achter de voordeur investeringen'. Ruim 44 miljoen euro is besteed aan het verbeteren van het woningaanbod, het beheer van de openbare orde en andere zaken die de gemeente onder 'wonen' rekent. Het grootste gedeelte van dit bedrag is betaald door woningcorporaties. Verder is circa 15 miljoen euro besteed aan het stimuleren van de werkgelegenheid en de aanpak van de werkloosheid. Dit bedrag is betaald door de gemeente. De overige categorieën kostten de gemeente en de corporaties samen nog eens circa 20 miljoen euro. In totaal is er circa 80 miljoen euro geïnvesteerd in de wijk in de periode 2000-2007. Verder zorgden overige incidentele investeringen (met name in de categorieën 'wonen' en 'leren & opgroeien') en structurele investeringen (met name in de categorieën 'leren & opgroeien' en 'sport & cultuur') in de wijk ervoor dat er in 2011 circa 100 miljoen euro was geïnvesteerd in de wijk (Scheele, 2011).

Bepaalde investeringen (met het opknappen van woningen en de ontwikkeling van het Modekwartier als meest toonaangevend) zijn een uiting van de manier waarop gentrificatie vorm krijgt in de ruimte. Vervolgens is het interessant om te bekijken hoe dit precies tot stand is gekomen. Om in termen van de actor netwerk theorie te spreken: analyseren hoe de uiting van gentrificatie is vertaald (translated) in de ruimtelijke omgeving. De actor netwerk theorie ziet een wijk als een steeds verschuivend en rusteloos geheel van actoren die een bepaalde vorm aannemen door de ontwikkeling vanuit een eerdere vorm (Wissink, 2013). De manier waarop bepaalde ideeën rondom gentrificatie vorm krijgen en een wijk op die manier van de ene naar de andere vorm brengen wordt in de actor netwerk theorie 'translatie' genoemd. Belangrijk bij dit begrip is het feit dat translatie in deze theorie niet enkel en alleen staat voor de veranderingen en investeringen die gedaan zijn in de wijk, maar de manier waarop een concept of idee vorm krijgt in de ruimte. Tijdens dit proces ontstaan 'controverses'. Dit zijn ruimtes die nog niet gedetermineerd zijn. Met andere woorden: ruimtes die nog in het proces van translatie verkeren (Dankert, 2016). Uit de verkregen data blijkt dat er enkele belangrijke controverses zijn ontstaan die invloed uitoefenen op de Turkse gemeenschap. De belangrijkste controverses lijken het Modekwartier te zijn. Hiernaast komen het veranderen van sociale huurwoningen naar koopwoningen en het verstrekken van vergunningen ten behoeve van horeca naar voren.

6.2 Controverses

In het gentrificatieproces komen zaken naar voren die gezien vanuit het perspectief van de Turkse gemeenschap nog in het proces van translatie verkeren. Uit de interviews kwamen drie zaken naar voren die als controverses kunnen worden bestempeld, zijnde het Modekwartier, het veranderen van sociale huurwoningen naar koopwoningen en het verstrekken van horecaverGUNningen. Deze drie punten zullen achtereenvolgens aan bod komen.

Modekwartier

Het Modekwartier is een prominent project binnen de herstructurering van Klarendal. Het doel van dit project is het creëren van woon-, werk- en winkelplekken voor ondernemers in de modebranche (DTO, 2015). Het concept was gebaseerd op het idee dat deze combinatie van functies (wonen, werken in ateliers en winkelen) ontwerpers in de hand zou werken. Gecombineerd met de wens van Arnhem om zich te profileren als modestad en de zoektocht naar een nieuwe impuls voor de economie van Klarendal resulteerde dit in de visie die uitgewerkt zou gaan worden als Modekwartier. Na enthousiaste respons van modeondernemers en wijkvertegenwoordigers en na goedkeuring van volkshuisvesting en de gemeente Arnhem werd de visie onder de radar verder uitgewerkt (DTO, 2015). Deze visie werd vervolgens ruimtelijk vertaald in Klarendal. Dit proces begon met het selecteren van geïnteresseerde ondernemers en het opkopen van panden aan de Klarendalseweg. Pieter Jongelie – uitwerker van de visie – wilde niet alleen modeontwerpers naar Klarendal halen, maar haalde ook andere ontwerpers en horecagelegenheden naar Klarendal ten behoeve van de ontwikkeling van het Modekwartier. Dit functioneerde als aanjager voor het aantrekken van nieuwe initiatieven en bedrijfjes. Zo werden er niet alleen ateliers en winkeltjes geopend, maar kwamen er ook nieuwe horecagelegenheden die met terrasjes en merchandise materiaal het Modekwartier als geheel meer vorm gaven in het Klarendalse straatbeeld. De Modekwartiervisie kent ook haar translatie in de publieke ruimte. Zo heeft de gemeente fors geïnvesteerd in de kwaliteit hiervan. Er zijn gebakken klinkers in de straten gelegd en er is kwalitatief goed straatmeubilair aangebracht (DTO, 2015). De gehele inpassing van de visie in de ruimte is een proces waarbij veel actoren elk op hun eigen manier betrokken zijn. Zo zijn volkshuisvesting en de gemeente Arnhem opdrachtgevers en medegeldschieters van het project, zorgen modeondernemers en wijkvertegenwoordigers voor de uitvoering van de visie en zorgt de aankleding van de ateliers en de verrijking van de publieke ruimte voor de uitstraling van het geheel. De komst van het

Modekwartier heeft invloed uitgeoefend op de Turkse gemeenschap en zorgt nog steeds voor verschillende controverses.

Zo ziet meneer I. Özkara dat verschillende straatjes smaller zijn geworden, doordat de ateliers, winkels en horecagelegenheden de ruimte voor hun panden aanpassen ten behoeve van reclame/promotiedoeleinden of als terras. “Leveranciers komen met vrachtwagens en dan heb je een probleem” (I. Özkara, 2016). Een ander praktisch probleem dat meneer I. Özkara verwacht en dat in dit geval wordt veroorzaakt door de inpassing van het Modekwartier is een parkeerprobleem. Doordat er steeds meer mensen van buitenaf het Modekwartier komen opzoeken zijn de huidige parkeergelegenheden steeds minder toereikend. Hij verwacht dat de gemeente dit gaat oplossen door er betaald parkeren van te maken. Dat is volgens meneer geen oplossing. Uit de verdere verkregen data en de literatuur met betrekking tot Klarendal blijkt niet dat het parkeerprobleem daadwerkelijk wordt verwacht door de Turkse gemeenschap noch de Klarendallers in het algemeen. Dit probleem is dus mogelijk een specifieke bedreiging voor het advocatenkantoor van meneer I. Özkara en diens bezoekers.

Naast deze praktische problemen in de ruimte zorgt het Modekwartier ook voor scepticisme onder de respondenten. Zo zijn de winkels en ateliers niet dagelijks geopend en hebben ze onderling verschillende openingstijden. Dit zorgt ervoor dat het straatbeeld relatief rustig oogt in vergelijking met reguliere winkelstraten. “Ik weet niet of het zin heeft gehad. Je ziet de verandering, maar ik zie niemand binnenlopen in die winkeltjes. Dus ik weet niet hoe ze hun broek kunnen ophouden” (Bal, 2016). Deze rust in de wijk valt de winkeleigenaar ook op. Hij is hierdoor aangewezen op zijn vaste klandizie.

Hieraan gelinkt wordt de gedachte dat het Modekwartier niet past binnen de wijk breed gedragen onder de respondenten. “Waarom is die winkel in Klarendal als er geen een Klarendaller naar binnen kan gaan en wat kan kopen?” (H. Özkara, 2016). Meneer H. Özkara geeft zijn standpunt kracht bij door te stellen dat men vroeger de namen kende van zowel de winkels van Klarendal als diens eigenaren. Dit zou tegenwoordig niet meer het geval zijn. Ook meneer Budak vindt het modekwartier niet passen binnen Klarendal. “Je kon in plaats van het Modekwartier ook iets anders binnenhalen (...) een ander soort bedrijvigheid. Dan zou dat (problemen van weleer, red.) ook wel veranderen” (Budak, 2016). Meneer Budak is van mening dat de overgrote meerderheid van de Klarendallers hetzelfde over het Modekwartier denkt. Hij voegt hier aan toe dat het Modekwartier ook niet voor werkgelegenheid zorgt, aangezien de winkeltjes en ateliers amper personeel in dienst hebben. De Klarendallers hebben volgens meneer dus op verschillende manieren niks aan het Modekwartier. Meneer Bal vindt dat het Modekwartier ook vanuit zijn religieuze perspectief niet past. “Vanuit Islamitisch perspectief is een modeshow niet positief (...) Schaars geklede vrouwen zijn natuurlijk niet heel goed, maar ja ik vind het beter dan coffeeshops” (Bal, 2016).

Het gegeven dat het Modekwartier niet past binnen Klarendal vanuit het Turkse perspectief lijkt een uiting van economische ongelijkheid. “De modeateliers van het Modekwartier zijn geen ateliers voor de gewone man. Wij zijn de normale man in Klarendal. Ik ga niet voor een tas twee/driehonderd euro betalen” (Budak, 2016). Meneer Budak (net als meneer H. Özkara en meneer Bal) is hierdoor van mening dat de gemiddelde Klarendaller, los van afkomst of leeftijd, weinig heeft met het Modekwartier. “De Leuke Linde renoveren. Dat is een aanwinst voor Klarendal, maar niet een Modekwartier. Dat is een aanwinst voor hoge piefen die hun eigen wijk niet willen verkloten” (H. Özkara, 2016).

Deze economische ongelijkheid kan ook een schaalniveau hoger bekeken worden, niet op het niveau van het Modekwartier, maar op het niveau van de gehele wijk. Dit wordt aangehaald door meneer H. Özkara en meneer Budak. Zij stellen dat de ontwikkelingen in Klarendal zich beperken tot de ‘hoofdstraten’ en dat de rest van de wijk, de woonstraten, hierdoor nog steeds in slechte staat verkeren. “Als je door de Klarendalseweg loopt is alles mooi en netjes (...) je denkt dat je in Parijs loopt. Als je in de Agnietenstraat loopt denkt je dat je in Pakistan bent” (H. Özkara, 2016). Dat de wijk maar deels wordt geherstructureerd zorgt er volgens meneer Bal voor dat de aandacht verschuift van de Hommelseweg naar de Klarendalseweg. Dat zou volgens hem negatief kunnen zijn voor de mensen die werken op de Hommelseweg, een straat met verschillende Turkse ondernemingen.

Deze ruimtelijke expressie van economische ongelijkheid zorgt volgens meneer H. Özkara voor nog meer ongewenste gevolgen, namelijk een minderwaardigheidsgevoel bij de oorspronkelijke Klarendallers. Volgens meneer brengt dit zelfs discriminatie en racisme terug in de wijk. Meneer Budak valt iets soortgelijks op en noemt dit een arm-rijk verhouding in de wijk. Aan de ene kant de buitenstaanders die winkelen bij het Modekwartier als rijke groep en aan de andere kant de oorspronkelijke Klarendallers als arme groep. Deze twee groepen hebben volgens meneer Budak weinig tot geen contact met elkaar. Afnemende socialiteit is een trend die in de gehele wijk in verschillende vormen terugkomt. Zo worden er minder gezamenlijke activiteiten georganiseerd voor autochtonen en allochtonen. Dit wordt ook herkend door meneer I. Özkara en meneer H. Özkara. Zij zien de socialiteit afnemen in de wijk: “Vroeger kwam Pietje bij Ali’s tabakszaak en als hij een euro te weinig bij zich had maakte dat niet uit, want hij kende de moeder. Tegenwoordig is zo iets niet meer” (H. Özkara, 2016). Hieruit is op te maken dat de sfeer in de wijk is veranderd van volksbuurt naar een soort tweede centrum. De verwachting dat Klarendal een soort tweede centrum van Arnhem wordt, wordt ook zo uitgesproken door de winkeleigenaar, meneer I. Özkara en meneer Bal. Uit de gevolgen die dit volgens de respondenten heeft (parkeerprobleem, minder sociale wijk) kan worden aangenomen dat dit als negatief wordt ervaren.

Termen als ‘minderwaardigheidsgevoel’, ‘arm-rijk verhouding’ en discriminatie/racisme’ lijken aan te geven dat de Turkse gemeenschap een zekere bedreiging voelt vanuit de nieuwkomers

in de wijk. Desalniettemin is er momenteel nog geen sprake van displacement in de wijk. Het aantal Turkse Klarendallers neemt af, maar uit de interviews blijkt dat dit door een andere trend veroorzaakt wordt. Er vindt namelijk een uittocht plaats van de latere generaties Turkse Klarendallers van Klarendal naar Presikhaaf. Dit wordt echter niet veroorzaakt door het gentrificatieproces of de komst van de 'modegroep'. Aantrekkelijke nieuwbouwprojecten in de nabijgelegen wijk Presikhaaf zijn hier de oorzaak van (Bal, 2016).

De invloed van het Modekwartier op de Turkse gemeenschap is al met al wijdverbreid. Zo ziet men praktische problemen, zoals het smaller worden van de straten en de kans op een parkeerprobleem. Tevens lijkt het Modekwartier niet te passen in het karakter van de rest van de wijk. De winkels en ateliers hebben niks te bieden aan de Klarendallers in het algemeen, dus ook niet aan de Turkse gemeenschap. Verder beperkt de ontwikkeling van de publieke ruimte zich toch het Modekwartier en zorgt dit voor een minderwaardigheidsgevoel bij bewoners van het overige deel. In het geval van de Turkse gemeenschap kan dit worden ervaren als discriminatie/racisme (H. Özkara, 2016).

Beleid heeft veranderende bevolkingssamenstelling tot gevolg

Het verkopen van huurwoningen moet zorgen voor meer variatie en kwaliteit in de woningvoorraad. Dit zou er ook voor zorgen dat de leefbaarheid en veiligheid worden gewaarborgd (Gemeente Arnhem, 2012). Vanuit de gemeente komt naar voren dat het verkopen van huurwoningen alleen resulteert in positieve veranderingen voor de wijk. Vanuit de respondenten komt echter een meer sceptisch perspectief naar voren. "Ik vind het een beetje een raar verhaal dat de sociale woningbouw niet meer te huur wordt aangeboden, maar meteen wordt verkocht" (I. Özkara, 2016). Volgens meneer I. Özkara proberen de beleidsbepalers op deze manier bewust een bepaalde doelgroep naar Klarendal te krijgen, of specifieker nog: de beleidsbepalers proberen op deze manier de doelgroep van het Modekwartier naar Klarendal te krijgen. Meneer I. Özkara noemt deze ontwikkeling meerdere malen 'raar'. Ook meneer Bal ziet deze ontwikkeling, maar heeft echter een meer gematigde blik. "Ik merk het wel, maar ik weet niet of ik dat erg vind. Ik zie dat het beter is dan 15 jaar terug" (Bal, 2016). Volgens meneer Bal is deze verandering van huur naar koop geen verklaring voor de eerder besproken uittocht van Turkse Nederlanders richting Presikhaaf. Dit heeft volgens meneer Bal (en ook volgens meneer H. Özkara) puur en alleen te maken met de nieuwbouw in Presikhaaf en niet met de ontwikkelingen in Klarendal. Toch is door deze verandering van huur naar koop op den duur sprake van displacement. Sociale huurwoningen die leegkomen te staan – om welke reden dan ook – worden verkocht, waardoor er meer kapitaalkrachtige bewoners voor terugkomen. Het is aannemelijk dat deze nieuwe bewoners uit de doelgroep van het Modekwartier

komen, aangezien het hier ook een meer kapitaalkrachtige bevolkingsgroep betreft. Als deze trend wordt doorgezet wordt het aandeel oorspronkelijke Klarendallers (inclusief de Turkse gemeenschap) steeds kleiner en het aandeel 'modemensen' steeds groter. Ten slotte kan over de ontwikkeling van huur naar koop en de bijbehorende gevolgen worden gesteld dat dit nog niet domineert in het huidige straatbeeld, aangezien dit maar door een beperkt aantal respondenten wordt opgemerkt.

De komst van de nieuwe 'modegroep' zelf is een trend die wel wordt waargenomen – als zijnde dominant – door de Turkse gemeenschap. Zo zou deze groep zich af sluiten van de rest en enkel bezig zijn met hun eigen zaak. De eigenschappen en de gevolgen van de komst van deze modegroep kwamen veelvuldig terug in de interviews. Zo voelt meneer H. Özkara zich een tweederangs burger door de komst van de modegroep. Volgens meneer worden de ontwikkelingen puur en alleen gedaan in het belang van deze nieuwe groep, terwijl de oorspronkelijke Klarendallers hier juist recht op hebben. "Alles is gerenoveerd. Alles is netter gemaakt voor de mensen die later zijn gekomen, maar de echte Klarendallers hebben er geen cent van gekregen" (H. Özkara, 2016). Dat niet heel Klarendal wordt opgeknapt wordt ook opgemerkt door meneer Budak. Hij noemt de straten die zijn opgeknapt de 'randstraten' de straten hieromheen zijn de straten voor de bevolking. Daar waar vroeger de problemen zowel in de randstraten als in de straten eromheen plaatsvonden, is de ontwikkeling nu alleen in de randstraten.

De komst van de 'modegroep' is momenteel de grootste ontwikkeling in de bevolkingssamenstelling. De wijk heeft volgens meneer Budak drie periodes meegemaakt waarin de samenstelling veranderde. "je hebt drie momenten: De komst van de gastarbeiders, vervolgens de komst van de criminelen en nu de komst van de modegroep" (Budak, 2016). Binnen deze trends zijn volgens meneer Bal nog kleinere ontwikkelingen zichtbaar. Zo komen er naast de modegroep ook studenten richting Klarendal. Tegelijkertijd neemt het aantal kinderen in de wijk af. Dit verschijnsel is iets wat vaker werd genoemd in de interviews door mevrouw Fatima, meneer I. Özkara en meneer Bal. Deze ontwikkeling valt samen met de komst van de modegroep het meeste op in het straatbeeld van Klarendal wat betreft de bevolkingssamenstelling. De komst van de modegroep lijkt het meeste stof te doen opwaaien binnen de Turkse gemeenschap. Het idee dat beleid ten faveure van deze nieuwe groep wordt uitgevoerd wordt breed gedragen onder de respondenten en wordt met lede ogen aangezien.

Beleid: horecavergunningen werken Modekwartier in de hand

Naast het veranderen van huur naar koop valt meneer I. Özkara nog een andere beleidswijziging op. Zo wordt het bestemmingsplan van Klarendal aangepast ten behoeve van de horeca. "Vroeger was bijna niks geschikt voor horeca. Nu is bijna alle begane grond geschikt voor horeca. Het is een project

wat ik zie” (I. Özkara, 2016). Dit speelt volgens meneer I. Özkara de ontwikkeling van het Modekwartier in de hand. Uit het bestemmingsplan van Klarendal blijkt echter het volgende: het beleid is erop gericht om horecagelegenheden te concentreren op locaties waar het weinig overlast bezorgt aan de rest van de wijk. Deze concentratie is gelokaliseerd op de Hommelseweg en de Klarendalseweg. Deze laatste straat betreft het Modekwartier. Bovendien is het beleid erop gericht om het aantal horecagelegenheden terug te dringen. Buiten deze concentraties kunnen dus geen horecagelegenheden geopend worden en ook binnen de concentratie zijn er – in tegenstelling tot de bewering van meneer I. Özkara – maar een gelimiteerd aantal vergunningen verstrekt (Gemeente Arnhem, 2012). De gedachte dat de gemeente Arnhem op deze manier de ontwikkeling van het Modekwartier in de hand werkt is ongegrond.

Er is echter een andere manier waarop dit wél gebeurt. Volgens meneer Bal en de winkeleigenaar ontvangen de ateliers en winkels die verbonden zijn aan het Modekwartier subsidie. Dit behoeft echter wel enige uitleg. De subsidie die verstrekt wordt is in de vorm van projectkosten. De ateliers en winkels ontvangen dus geen vast bedrag per afgesproken periode, maar deze bedrijfjes krijgen te maken met een relatief lage instaphuur en ontvangen een bijdrage voor promotiedoeleinden en evenementen (de Ridder, 2007).

6.3 Positieve veranderingen

Het gentrificatieproces in Klarendal en de manier waarom dit vertaald is in de ruimte hebben ook voor positieve veranderingen gezorgd voor de Turkse gemeenschap. Zo halen verschillende respondenten aan dat de wijk mooier is geworden als gevolg van het gentrificatieproces. Volgens meneer I. Özkara is het ontstaan van het Modekwartier hier de belangrijkste oorzaak van. “Het is alleen maar mooier en mooier geworden” (I. Özkara, 2016). Ook de winkeleigenaar en mevrouw Fatima vinden dat de wijk mooier is geworden. Gelinkt hieraan voegen mevrouw Fatima, meneer Bal en meneer Budak hieraan toe dat ze zien dat de wijk schoner is geworden. Een schonere wijk brengt een positievere uitstraling met zich mee. Ten slotte vinden meneer I. Özkara en meneer Budak dat de buitenstaanders ervoor zorgen dat het beeld van Klarendal verbetert. “Dankzij hen is de uitstraling van Klarendal, de buitenkant, mooier geworden” (Budak, 2016).

“Ik had een groentezaak op de Hommelseweg (...) Daarnaast had je allemaal kraakpanden. Die panden zijn allemaal vernieuwd, gerenoveerd. Ze zijn allemaal verkocht” (Bal, 2016). Het feit dat verschillende plekken zijn opgeknapt dragen bij aan een positiever beeld van Klarendal. Een ander voorbeeld hiervan is de komst van het multifunctioneel centrum. “Het multifunctioneel centrum is toch iets professioneels, iets groots. Dat vind ik positief” (I. Özkara, 2016).

“Ik zie het niet meer op straat” (Bal, 2016). Meneer Bal heeft het in deze quote over de problemen rondom drugsoverlast, prostitutie en criminaliteit die Klarendal vroeger in zijn greep hielden. Of de problemen nu achter de schermen spelen of zijn bedwongen is iets waar meneer Bal over twijfelt. Hij ziet dat drugs nog steeds een verleiding vormen voor verschillende jongeren en hij vindt dat er nog steeds teveel coffeeshops zijn. Volgens de overige respondenten die dit aspect aanhalen (meneer I. Özkara en meneer Budak) is de problematiek daadwerkelijk bedwongen. De wijk is hierdoor veiliger geworden.

Het gentrificatieproces heeft verder geen invloed op de favoriete plekken van de Turkse gemeenschap. Voorbeelden van plekken waar de respondenten graag komen zijn ‘de Leuke Linde’, de moskee en de Hommelseweg. ‘De Leuke Linde’ is een grote speeltuin en een plek waar Klarendallers elkaar van oudsher ontmoeten. Dit begrip in Klarendal is sinds de aanleg in 1930 meermaals uitgebreid en veranderd van naam. De moskee is een plek waar de Turkse gemeenschap uit religieus perspectief al jaren terecht kan. De Hommelseweg wordt vanuit verschillende interviews gezien als dé winkelstraat met de ‘normale’ winkels. Opvallend bij dit alles is dat het gentrificatieproces geen nieuwe plekken oplevert voor de Turkse gemeenschap. Zo noemt bijvoorbeeld niemand de ateliers van het Modekwartier of de nieuwe barretjes als plekken waar men graag komt. Zo betekenen de aanpassingen dus enkel een praktisch voordeel (multifunctioneel centrum als werkplek voor mevrouw Fatima), een esthetisch voordeel (cafétjes verbeteren beeld volgens meneer I. Özkara) of een indirect voordeel (het opkrikken van veiligheid en het afnemen van de criminaliteit, prostitutie en drugsoverlast volgens meneer Budak).

6.4 Toekomst

Wat betreft toekomst zijn de verwachtingen verschillend. De verwachting dat Klarendal zich gaat ontwikkelen als een soort tweede centrum van Arnhem wordt breed gedragen onder de respondenten. Verdere promotie en ontwikkeling van met name het Modekwartier zal er volgens Meneer Bal voor zorgen dat Klarendal de stempel ‘centrum’ krijgt. Volgens meneer I. Özkara gaat de status van Klarendal, als zijnde ‘hippe wijk’ ervoor zorgen dat het een tweede centrum gaat worden.

Meneer H. Özkara heeft vanuit het perspectief van de oorspronkelijke Klarendallers de meest pessimistische toekomstverwachting. “Ik denk dat wij (oorspronkelijk Klarendallers, red.) binnenkort ook gaan vertrekken (...) en dan worden al die huizen ook vernieuwd” (H. Özkara, 2016). Meneer H. Özkara noemt meerdere keren dat hij van mening is dat de ontwikkelingen alleen voor de modegroep worden gedaan. Hij verwacht om deze reden een opknopbeurt voor de hele wijk wanneer de oorspronkelijke Klarendallers de wijk hebben verlaten. Tegenover deze pessimistische

verwachting staan mevrouw Fatima en meneer Budak met een meer positievere verwachting. Zij zien de toekomst van Klarendal zoals deze nu is. Er worden geen rigoureuze veranderingen meer doorgevoerd. De wijk heeft het gentrificatieproces volledig doorlopen en verkeert niet meer in het proces van translatie. Aangezien beide respondenten tevreden zijn over de wijk mag worden aangenomen dat dit als positief wordt beschouwd. In dit geheel zijn dus drie verschillende toekomstperspectieven te onderscheiden die aangedragen worden door de respondenten, namelijk het ontwikkelen tot tweede centrum van Arnhem, het ontwikkeling ten nadele van de oorspronkelijke bevolkingsgroep en het stoppen van de ontwikkelingen.

8. Conclusie

8.1 Hypothesen toetsen

Voorafgaand aan dit onderzoek zijn drie hypothesen opgesteld. In deze paragraaf wordt gekeken in hoeverre deze hypothesen moeten worden aangenomen of verworpen. Deze toetsing gebeurt aan de hand van de analyses van de interviews. Voor de interviews zijn respondenten ondervraagd die al lange tijd in Klarendal wonen. Om deze reden hebben ze geruime tijd de gang van zaken meegemaakt in de wijk, waardoor ze een duidelijk beeld kunnen schetsen van de invloed die het gentrificatieproces heeft gehad op de Turkse gemeenschap, gezien vanuit deze gemeenschap zelf.

In de **eerst hypothese** werd verwacht dat de Turkse gemeenschap een cluster is. Dit betekent fysiek dat de groep zich ruimtelijk heeft afgescheiden van de rest van de bevolking. Sociaal betekent dit dat de gemeenschap zich terugtrekt in de eigen groep, enkel contact heeft binnen deze groep en zich zo afschermt van de bedrijvigheid in de rest van de wijk. Uit het onderzoek bleek dat de respondenten over het algemeen op de hoogte waren van een bepaalde fysieke clustering, in de vorm van bepaalde straten waarin opviel dat hier vooral mensen van Turkse afkomst woonachtig zijn. Op sociaal gebied is deze clustering minder duidelijk. De Turkse gemeenschap wordt niet gezien als aparte groep vanuit deze gemeenschap zelf. Men vindt dus ook niet dat deze groep zich terugtrekt in de eigen gemeenschap. Anderzijds kan er wel gezegd worden dat er door opvoeding en contacten in de directe omgeving van vroeger uit sprake is van veel contact onderling binnen deze Turkse gemeenschap. Dit lijkt bij de latere generaties minder te worden.

In de **tweede hypothese** werd verwacht dat de Turkse gemeenschap oorspronkelijk naar Klarendal is gekomen voor betere kansen op de arbeidsmarkt. Dit was belangrijker dan het integreren in de samenleving. Deze houding bleef bestaan lang na het 'gastarbeider-tijdperk'. Deze houding hield hen ook afzijdig van de grote problemen in Klarendal voordat het gentrificatieproces zijn intreden deed. Uit het onderzoek blijkt dat de zoektocht naar werk inderdaad een belangrijk vestigingsmotief was voor de eerdere generaties. Ook de geringe integratie van deze groep lijkt te kloppen, door bijvoorbeeld de taalbarrière die meerdere keren genoemd wordt. Men kreeg echter wel te maken met de problemen in de wijk. Deze problemen gaven de wijk een bepaalde beruchtheid die in de hele wijk werd beleefd en bevestigd.

In de **derde hypothese** werd verwacht dat de Turkse gemeenschap nog steeds op zichzelf is. Dit heeft ervoor gezorgd dat de ontwikkelingen in Klarendal grotendeels langs de gemeenschap heen gaan. Ze kunnen dus ook niet profiteren van de ontwikkelingen en ervaren enkel de eventuele nadelen. Uit het onderzoek blijkt enerzijds dat de Turkse gemeenschap niet meer zo op zichzelf is als voorheen. De latere generaties spreken vloeiend Nederlands, zijn ingeburgerd en wensen als zodanig te worden gezien en behandeld. Wat betreft de ontwikkelingen lijkt de hypothese anderzijds wel te kloppen. De ontwikkelingen, met in het bijzonder het Modekwartier, sluiten in de beleving van de Turkse gemeenschap niet aan bij het karakter van de rest van de wijk. Hier wordt dus ook weinig gebruik van gemaakt door de Turkse gemeenschap en de oorspronkelijke Klarendallers in het algemeen. Wel zorgde de komst van het Modekwartier en de investeringen in de wijk ervoor dat de problematiek van weleer werd opgelost. Op deze manier heeft de Turkse gemeenschap dus toch voordeel aan de gentrificatie.

8.2 Beantwoording van de vraagstelling

In deze paragraaf zal een antwoord gegeven worden op de vooraf geformuleerde hoofdvraag en de daarbij behorende deelvragen. De hoofdvraag luidt als volgt:

Wat is de invloed van gentrificatie in Klarendal op de Turkse gemeenschap?

Deze hoofdvraag wordt beantwoord aan de hand van de drie opgestelde deelvragen. In deelvraag 1 werd de volgende vraag gesteld: *Hoe ziet het Turkse cluster eruit? Zowel fysiek als sociaal.* Vanuit fysiek oogpunt kan worden gesteld dat er een tweedeling zichtbaar is tussen de verschillende generaties. de Turkse gemeenschap leeft van oudsher geclusterd. Er zijn verschillende straten die aangewezen worden waar veel Turkse Nederlanders woonachtig zijn. Deze straten waren populair onder de gastarbeiders die hun gezin naar Nederland haalden. Veel van deze eerdere generaties lijken dus nog steeds in desbetreffende straten te wonen. Onder de latere generaties is een andere trend zichtbaar. Aangezien veel woningen in Klarendal verouderd zijn zoeken veel Turkse Nederlanders van de latere generaties naar nieuwbouw. Aangezien er in de nabijgelegen wijk Presikhaaf een nieuwbouwproject gaande is vertrekken er verschillende Turkse Klarendallers naar deze wijk. Deze uittocht wordt dus gedreven door ontwikkelingen in een andere wijk en niet door het gentrificatieproces in Klarendal.

Vanuit sociaal oogpunt valt wederom dezelfde tweedeling op met aan de ene kant de oudere generaties en aan de andere kant de latere generaties. De oudere generaties lijken zich terug te trekken in de eigen groep. Ze zoeken elkaar op in praatgroepen in het multifunctioneel centrum (vrouwen) en in de koffiehuisen (mannen). Onder de oudere generaties zijn nog steeds mensen die beperkt worden door de taalbarrière, waardoor ze aansluiting buiten de Turkse gemeenschap om moeilijk kunnen vinden. De latere generaties daarentegen lijken volledig te zijn ingeburgerd in de Nederlandse en de Klarendalse samenleving. Er is geen sprake van het opzoeken van de eigen gemeenschap. Er zijn geen verenigingen of activiteiten door of voor alleen Turkse Klarendallers. De activiteiten die georganiseerd worden zijn juist bedoeld om kennis te maken met verschillende culturen. De aspecten die wezen op een clustering werden veroorzaakt door opvoeding en/of de directe omgeving en werden zodoende niet bewust opgezocht. Concluderend kan gesteld worden dat er zowel op fysiek als sociaal gebied een tweedeling opvalt wat betreft het Turkse cluster. Enerzijds de ruimtelijke en sociale clustering van de oudere generaties en anderzijds de integratie van de latere generaties wat gepaard gaat met een uittocht naar nieuwbouw in Presikhaaf.

In de tweede deelvraag werd de volgende vraag gesteld: *Hoe was de leefsituatie van de Turkse gemeenschap voor het gentrificatieproces?* Uit het onderzoek is gebleken dat de leefsituatie in Klarendal onveilig was voor het gentrificatieproces. De wijk werd in de greep gehouden door verschillende grootschalige problematiek, waardoor het zelfs de status 'probleemwijk' kreeg. Zo was er drugsoverlast, straatprostitutie, geweldpleging en hieraan gerelateerde criminaliteit. Naast deze criminele activiteiten waren er ook nog problemen op andere schaal. Zo gebeurden er veel verkeersongelukken door de afwezigheid van verkeersdrempels en was er veel achterstallig onderhoud. Dit alles zorgde voor een onveilige leefsituatie in een wijk met een negatieve status. Ondanks deze problematiek was het wel een wijk waarin iedereen elkaar kende, een sociale volksbuurt. Men kenden de winkels en men kenden de winkeleigenaren. Het winkelaanbod was tevens ook afgestemd op de woonachtige bevolking in Klarendal.

In de derde deelvraag werd de volgende vraag gesteld: *Hoe is de leefsituatie inmiddels?* Uit het onderzoek is gebleken dat de leefsituatie op verschillende manieren is veranderd door toedoen van het gentrificatieproces. Wat als grootste voordeel wordt gezien is het bedwingen van de problematiek van weleer. Problemen die in de wijk heersten – zoals drugsoverlast, prostitutie en criminaliteit – zijn allen afgenomen tot een niet significant niveau. Hierdoor is ook het beeld van Klarendal aanzienlijk beter geworden. De projecten die samenhangen met de gentrificatie, met in het bijzonder het Modekwartier, hebben het beeld van Klarendal mooier, netter en schoner gemaakt. Ten slotte blijkt dat de favoriete plekken in de wijk van de Turkse gemeenschap niet verloren zijn gegaan in het gentrificatieproces. Veelgenoemde plekken zijn in dezen de moskee, de Hommelseweg en de Leuke Linde. Het gentrificatieproces heeft dus zowel op sociaal gebied (veiliger) als fysiek

gebied (mooier, netter en schoner) positieve uitwerking gehad op Klarendal en hiermee op de Turkse gemeenschap.

Naast bovengenoemde voordelen van de gentrificatie, die tevens allen indirect tot stand komen, zijn er ook verschillende nieuwe negatieve veranderingen in de leefsituatie van de Turkse gemeenschap door toedoen van het gentrificatieproces in de wijk. Uit de interviews komen hierin drie 'controverses' naar voren. De meest prominente controverse in dezen is het Modekwartier. Over het algemeen vindt men dit boegbeeld van de gentrificatie in Klarendal niet passen binnen de wijk. Het aanbod sluit niet aan bij 'de gewone man' die van oudsher in Klarendal woont en zo ook niet bij de Turkse gemeenschap. Dit zorgt voor economische ongelijkheid in de wijk tussen enerzijds de nieuwe 'modegroep' en anderzijds de oorspronkelijke Klarendallers inclusief Turkse gemeenschap. Tevens zorgen de geringe openingstijden voor een rustige aanblik in de wijk. Dit is nadelig voor de Turkse winkels en andere bedrijvigheid die sinds oudsher in de wijk is gevestigd.

Naast de gedachte dat het Modekwartier niet past binnen de wijk heerst ook de gedachte dat de nieuwe 'modegroep' die hierdoor naar Klarendal komt niet past in de wijk. Niet de Turkse gemeenschap is een cluster binnen de wijk, maar deze modegroep wordt gezien als aparte groep. Ze houden zich bezig met hun eigen bedrijvigheid en zijn hiernaast niet betrokken bij de rest van de wijk. De komst van deze groep in de wijk lijkt voor bedreiging te zorgen ten opzichte van de positie van de Turkse gemeenschap binnen de wijk. Termen als 'minderwaardigheidsgevoel', 'arm-rijk verhouding' en 'discriminatie/racisme' duiden hierop. Deze termen komen naar voren door het feit dat de ontwikkeling van Klarendal niet de gehele wijk bereikt, maar zich beperkt tot de centrumstraten.

Een tweede controverse die naar voren komt naar aanleiding van het gentrificatieproces is het veranderen van sociale huurwoningen naar koopwoningen. Dit lijkt het begin van een displacement-proces, waarbij de gemeente Arnhem het woningaanbod toespitst op een meer kapitaalkrachtige bevolkingsgroep, de doelgroep van het Modekwartier. Dit proces verkeert momenteel nog in een vroegtijdig stadium en heeft zodoende enkel een geringe invloed op het wel en wee van de Turkse gemeenschap. Indien dit proces zich in de toekomst voortzet ligt het slinken van de Turkse gemeenschap voor de hand, aangezien veel van de straten die genoemd worden als zijnde 'Turkse straten' onder sociale huurwoningen vallen. Desbetreffende bewoners kunnen naar alle waarschijnlijkheid geen huis kopen. Het gentrificatieproces heeft zo ook op sociaal gebied (rijk-arm verhouding, minder socialiteit en kenmerken van displacement) en fysiek gebied (aantasting van het karakter van de wijk) negatieve invloed op de wijk vanuit het perspectief van de Turkse gemeenschap

Een derde en laatste controverse heeft te maken met de verstrekking van horecaverGUNningen. In Klarendal is het beleid er echter op gericht om het aantal gelegenheden in

deze sector te verminderen. De angst dat het straatbeeld wordt overspoeld met horecagelegenheden, dat naar voren kwam in een van de interviews, zal dus niet gaan plaatsvinden.

Er kan dus geconcludeerd worden dat de gentrificatie er enerzijds voor heeft gezorgd dat de problemen van weleer zijn opgelost en de wijk mooier is geworden. Anderzijds kan worden gesteld dat de manier waarop deze voordelen zijn veroorzaakt, namelijk door de komst van het Modekwartier, niet past binnen Klarendal. De rol van het beleid in het gentrificatieproces is hierin groot en zal naar alle waarschijnlijkheid een slinking van het aantal Klarendallers van Turkse afkomst als gevolg hebben. Eventuele clustervorming in de wijk betreft niet meer de vorm 'allochtoon-autochtoon', maar nijgt meer naar 'oorspronkelijk-nieuw'.

8.3 Discussie

Er zijn enkele kanttekeningen die gemaakt moeten worden met betrekking tot dit onderzoek. Door te kiezen voor Turkse respondenten die naast het wonen ook allemaal werken/stage lopen in Klarendal is een netwerk ontstaan waarin de respondenten allen een grote betrokkenheid hebben met de wijk. Het beeld dat door deze respondenten is geschetst komt hierdoor mogelijk niet geheel overeen met de Turkse gemeenschap die Klarendal alleen als woonwijk ziet. Tevens hebben er geen observaties plaats gevonden wat betreft de invloed die de gentrificatie heeft op de Turkse gemeenschap in de vorm van bijvoorbeeld participant observation. Hierdoor zijn conclusies enkel getrokken op basis van de beschreven situaties en niet op de waargenomen situaties. Hierdoor bestaat de mogelijkheid dat de uitspraken van de respondenten niet geheel overeen komen met de werkelijkheid. Naar mijn mening hebben de geïnterviewden echter een duidelijk en waarheidsgetrouw beeld geschetst van de invloed die de gentrificatie heeft op de Turkse gemeenschap. In relatie met het eerder voltrokken onderzoek naar gentrificatie in Klarendal door Michiel van Teeffelen in 2011 kan gesteld worden dat de positie die ingenomen wordt door de Turkse gemeenschap overeen komt met die van de overige oorspronkelijke Klarendallers. Dit houdt in dat men sceptisch is over de komst van het Modekwartier, maar dat men indirecte voordelen geniet. Dat de positie in het gentrificatiedebat van de oorspronkelijke bewoners gelijk is aan die van de Turkse gemeenschap is opvallend aangezien op voorhand werd gesteld dat deze Turkse populatie slecht is geïntegreerd in de wijk. Een hypothese hierin is dat een gemeenschappelijke 'vijand' in de vorm van het Modekwartier leidt tot deze gelijke positie. De rol van integratie en de manier waarop dit eventueel een andere waarde heeft door toedoen van een gentrificatieproces is interessant voor verder onderzoek wat betreft gentrificatie in relatie met etnische minderheden.

Tevens haalt dit onderzoek het wetenschappelijk debat aan wat betreft de definitie van gentrificatie. De trend dat gentrificatie steeds meer als strategie van stadsvernieuwing wordt gezien lijkt gerechtvaardigd te worden in deze case. Het gevoerde beleid in Arnhem kan in deze worden aangewezen als aanleiding tot het gentrificatieproces. In hoeverre dit ook het doel is van de gemeente blijft hierin een interessante vraag.

9. Bibliografie

- Bosch, I. (2011). *Zijn veranderingen verbeteringen?* Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Bouchaute, B. van (2012). *Gentrificatie als strategie van stadsvernieuwing?* Gent: Universiteit Gent.
- Brugman, J. (2009). Ali Özdemir: "Het is nu pas begonnen". *Wijkkrant Klarendal*, p. 10.
- CBS. (2016, Maart 30). *Kerncijfers wijken en buurten 2015*. Opgehaald van Centraal bureau voor de statistiek: <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=83220ned&D1=0-1,3-4,11,21,75,77,80,90,93,100,102,104&D2=2920-2922&HDR=T&STB=G1&VW=T>
- Coene, R. (2008). *Gentrificatie en zijn invloed op het veiligheidsgevoel in twee Antwerpse buurten*. Gent: Universiteit Gent.
- Crang, M. & Cook, I. (1995). *Doing ethnographies*. Norwich: Geobooks.
- Dankert, R. (2016, januari 15). *Actor Netwerk Theorie (ANT) in het kort*. Opgehaald van Ritske Dankert: <http://ritskedankert.nl/actor-netwerk-theorie/actor-netwerk-theorie-ant-in-hetkort/>
- DTO. (2015). *DTO college 2015 middle up down; Modekwartier Klarendal*. Arnhem: Departement tijdelijke ordening.
- Erberveld, M. (2002). *De fruitmachine; een onderzoek naar de binding tussen mens en techniek*. Enschede: Universiteit van Twente.
- Gemeente Arnhem. (2012). *Bestemmingsplan Klarendal - Sint Marten 2012*. Arnhem: Gemeente Arnhem.
- Glass, R. (1964). Aspects of change. In J. Brown-Saracino, *The gentrification debates: A reader* (pp. 19-29). New York: Routledge.
- Gourzis, K. (2014). *Fashion in gentrifying urban spaces*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Hamnett, C. (2003). Gentrification and the Middle-class Remaking of Inner London, 1961-2001. *Urban Studies*, 2401-2426.
- Lees, L. (2000). A reappraisal of gentrification: towards a 'geography of gentrification'. *Progress in Human Geography*, 389-408.
- Murdie, R. & Teixeira, T. (2010). The Impact of Gentrification on Ethnic Neighbourhoods in Toronto: A Case Study of Little Portugal. *Urban Studies*.
- Ridder, V. de (2007). *Regie werkt! gemeentelijke praktijkvoorbeelden*. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Rijksoverheid. (2007). *Wijkactieplan Klarendal*. Arnhem: Rijksoverheid.

- RIVM. (2000). *Nationale Milieuverkenning 5 2000-2030*. Alphen aan den Rijn: Rijksinstituut voor volksgezondheid en milieu.
- Ronde, C. de (2003). *Klarendal. Wijkperspectief kleur en karakter*. Arnhem: Gemeente Arnhem.
- Scheele, J. (2011). *Haute Couture in a working class quarter*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Slater, T. (2011). Gentrification of the city. In G. Bridge, & S. Watson, *The new blackwell companion to the city* (pp. 571-585). Hoboken: Blackwell Publishing Ltd.
- Teeffelen, M. van (2013). *De beleving van de ongeleefde werkwijk Klarendal (Arnhem)*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Veldboer, L. (2010). *Afstand en betrokkenheid in de gemengde wijk*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Wekker, G. (2002). Nesten bouwen op een winderige plek. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 24-33.
- Wessem, M. van (2013). *Wijkactieplan Klarendal*. Arnhem: Gemeente Arnhem.
- Wissink, B. (2013). Enclave urbanism in Mumbai: An Actor-Network-Theory analysis of urban (dis)connection. *Elsevier*, 1-11.

Foto op de voorpagina:

Hans Broekhuizen/DG ©Foto Hans Broekhuizen/DG

10. Bijlagen

Bijlage 1: Samenvattingen interviews

Interview 1: Fatima

Deze baliemedewerkster van het multifunctionele centrum in Klarendal is zeer te spreken over de wijk. Volgens haar is het een schone, levendige wijk in een stad die veel te bieden heeft. Vroeger was Klarendal kaal, inmiddels is er veel te beleven. Het modekwartier is hier een voorbeeld van. Dit modekwartier is volgens Fatima een leuk project, wat extra publiek naar Klarendal trekt. Ze ziet de ontwikkeling van Klarendal zeker als positief. Met name het argument dat het vroeger kaal was en nu levendig is komt hierin meermaals terug. Een ander positief aspect wat veelvuldig terugkomt in het interview is de aanwezigheid van vele verschillende activiteiten in de wijk. Zo zijn er bijvoorbeeld religieuze activiteiten, activiteiten die ervoor bedoeld zijn om verschillende culturen dichter bij elkaar te brengen en activiteiten voor vaste groepjes binnen Klarendal (bv. Turkse vrouwen). Naast deze gewilde activiteiten zijn er volgens Fatima ook veel leuke plekken waar je mensen kunt ontmoeten (bv. De leuke linde).

Haar mening was niet meteen zo positief. Ze moest naar Klarendal verhuizen wegens gezinshereniging, maar ze vond het verhuizen tegenvallen en had in eerste instantie weinig binding met de wijk. Haar persoonlijke situatie verbeterde doordat ze een baan kreeg in de wijk en ze is zich hierdoor ook meer op haar gemak te voelen.

Wat betreft de Turkse gemeenschap is het verhaal van Fatima tamelijk tegenstrijdig. Enerzijds blijkt uit haar antwoorden dat de Turkse gemeenschap wel degelijk op zichzelf is, maar blijkt uit andere antwoorden het tegenovergestelde. Zo zegt ze dat de Turkse gemeenschap geen initiatief neemt in het zoeken van contact en verlegen is (door de taalbarrière). Verder noemt ze enkele straten waar veel Turkse mensen wonen en noemt ze enkele activiteiten speciaal bedoeld voor bepaalde Turkse groepjes. Aan de andere stelt Fatima meerdere keren dat de Turkse gemeenschap wel degelijk contact wil buiten hun eigen groep om, echter ligt het initiatief hiervoor dus wel bij de 'buitenstaander'. Tevens zegt ze dat ze zelf heel veel gemixt contact heeft en de Turkse gemeenschap niet als aparte groep ziet binnen Klarendal. Een verklaring voor de tegenstrijdigheid kan liggen in het feit dat Fatima zichzelf eerder in de groep 'buitenstaander' plaatst dan in de groep 'Turken'.

Interview 2: Ismet Özkara

Deze advocaat ziet verschillende pluspunten aan de verandering van Klarendal. Zo vindt hij de wijk mooier dan voorheen, zijn er geen grote problemen meer, vindt hij de wijk in zijn geheel verbeterd en wordt het beeld van Klarendal verbeterd door buitenstaanders, de cafétjes en het multifunctioneel centrum. Vroeger was de leefsituatie heel anders in de wijk. Het was een onveilige plek voor kinderen door junks en groepen die georganiseerde vechtpartijen hielden. Tevens gebeurden er een hoop verkeersongelukken. Deze problemen zijn inmiddels weg, maar meneer Özkara ziet nieuwe problemen opkomen door het gentrificatieproces. De straatjes zijn bijvoorbeeld smaller geworden t.b.v. de ateliers en de barretjes. Dit levert problemen op voor het verkeer. Verder denkt hij dat Klarendal een soort tweede centrum gaat worden, waardoor het drukker gaat worden, met een parkeerprobleem als gevolg. Ten slotte valt hem op dat het aanbod voor kinderen (speeltuintjes) afneemt in de wijk.

Dit laatste punt, het aanbod voor kinderen, kan volgens meneer Özkara te maken hebben met een bepaald beleid wat momenteel wordt gevoerd door de gemeente. Het is hem opgevallen dat de sociale huurwoningen niet meer verhuurd worden, maar te koop worden aangeboden. Tevens krijgen steeds meer panden de bestemming horeca. Meneer Özkara vermoedt hierdoor dat de gemeente ervoor wil zorgen dat er een bepaalde groep mensen komt wonen in Klarendal. Een groep die huizen kan kopen (bv. tweeverdieners), een groep die meer past bij het Modekwartier. Hierdoor zijn er misschien ook minder speeltuintjes nodig. Meneer Özkara noemt meerdere keren dat hij deze beleidsvoering raar vindt.

Wat betreft de Turkse gemeenschap is ook hier een tegenstrijdigheid zichtbaar. Zo zegt meneer Özkara dat van vroeger uit de discussie niet bestond of je bij een bepaalde gemeenschap hoorde. Het was gewoon één grote groep. Er waren vroeger ook meer activiteiten om andere culturen te leren kennen. Verder zegt hij dat hij de Turkse gemeenschap dus ook niet als aparte groep ziet. Aan de andere kant blijkt uit meneer Özkara's antwoorden dat de gemeenschap zich wel opzoekt. Zo heeft hij altijd veel contact gehad met andere Klarendallers van Turkse afkomst, zoeken Turken van de eerste generatie elkaar op en zijn er een aantal straten te noemen die vooral bewoond worden door Turkse mensen. Ten slotte geeft hij aan dat hij de Turkse gemeenschap ziet krimpen de laatste jaren. Dit zou iets te maken kunnen hebben met eerder genoemde gevoerde beleid.

Interview 3: Winkeleigenaar

De geïnterviewde winkeleigenaar heeft een dubbel gevoel over de veranderingen in Klarendal. Enerzijds zegt hij dat hij Klarendal na 2000 een goeie wijk vindt. Het is momenteel een rustige, veilige, sociale en moderne wijk. Voor 2000 kampte de wijk met drugsoverlast, leegstand en ruzies. Deze problemen zijn opgelost. Anderzijds ziet meneer tegenwoordig verschillende andere problemen. Ten eerste vindt hij dat het Modekwartier niet past in deze wijk. De winkels zijn bijna nooit open en daarom lopen er ook bijna nooit mensen over straat. Tevens voelt hij zich als winkeleigenaar benadeeld, omdat hij geen subsidie krijgt en de nieuwe ateliers en dergelijke wel. Verder merkt hij in zijn winkel dat er veel arme mensen zijn in de wijk. Een ander probleem wat meneer aanhaalt is de jeugd. Hij ziet dat verschillende jongeren hun school niet afmaken en hierdoor in de problemen komen, bijvoorbeeld drugs gerelateerd. Deze jongeren krijgen dan vervolgens geen hulp. Ten slotte is meneer bang voor de radicalisering. Hij is bang dat IS-strijders terugkomen naar Nederland en zo ook naar Klarendal.

Wat betreft de Turkse gemeenschap ziet meneer dit totaal niet als een geconcentreerde groep binnen Klarendal. Hij stelt dat er veel gemixte contacten zijn, dat er geen specifieke ontmoetingsplekken zijn, dat men gemixt woont en dat er geen Turkse verenigingen actief zijn. Wel komt meneer geregeld bij de moskee. Ten slotte gaf meneer aan dat hij merkt dat de Turkse gemeenschap kleiner wordt.

Interview 4: Mustafa Bal

Meneer Bal vindt dat de wijk stukken beter is geworden door de aanpassingen. Het is nu veiliger, rustiger en schoner. De problemen zijn van de straat verdwenen, er wordt hard opgetreden tegen drugs, de leuke plekken zijn gebleven, de wijk ziet er goed uit en panden worden gerenoveerd. Verder noemt hij verschillende keren de centrale ligging van de wijk en de hiermee gepaarde bereikbaarheid. Hij voelt zich verbonden met de wijk. Dit is niet altijd zo geweest door criminaliteit, drugsoverlast en leegstand.

Echter ziet meneer Bal ook tegenwoordig nog verschillende problemen in de wijk. Zo vindt hij het geen sociale wijk. De Klarendallers hebben nauwelijks contact met elkaar en er zijn weinig gezamenlijke activiteiten. Verder twijfelt hij of de veranderingen wel hebben gewerkt. Hij ziet namelijk weinig mensen binnenlopen in de winkeltjes en vindt de winkeltjes (modeshows) vanuit islamitisch perspectief niet goed. Deze winkeltjes zorgen er ook voor dat de aandacht naar de Klarendalseweg verschuift in plaats van naar de Hommelseweg. Dat is negatief voor de mensen die

daar werken. Als laatste noemt meneer Bal dat drugs nog steeds een probleem is in de wijk. Er zijn nog steeds verschillende coffeeshops en dit blijft een verleiding voor de jeugd.

Wat betreft de Turkse gemeenschap in Klarendal is meneer Bal tegenstrijdig. Enerzijds noemt hij verschillende zaken die erop duiden dat de Turkse gemeenschap een aparte groep is. Zo zegt hij dat Turken meer contact hebben met elkaar dan met anderen, dat er verschillende groepjes zijn waarin Turken samenkomen, dat de gemeenschap elkaar dus opzoekt, dat de Turkse gemeenschap niet is geïnteresseerd in het Modekwartier en dat de gemeenschap niet gehecht is aan Klarendal. Anderzijds noemt hij ook enkele zaken die erop duiden dat de Turkse gemeenschap geen aparte groep is. Zo heeft hij het over activiteiten die voor iedereen bedoeld zijn, het verspreid wonen van de Turkse gemeenschap, de afwezigheid van Turkse verenigingen en noemt hij uiteindelijk dat de Turkse gemeenschap als geheel geen groep is.

Verder noemt meneer Bal verschillende zaken over de bevolkingssamenstelling in de loop der jaren. Zo ziet hij dat de Turken en de jeugd wegtrekken uit de wijk. Veel Turken gaan naar Presikhaaf, omdat hier nieuwe woningen worden gebouwd. Tegelijkertijd vestigen studenten, kleine gezinnen, modemens en mensen met een wat hoger inkomen zich in de wijk. Toch ziet meneer Bal de samenstelling niet terug in het straatbeeld. Tevens denkt hij dat het wegtrekken van de Turkse gemeenschap niet het werk is van beleid. Hij ziet echter wel beleid terug in de wijk, bijvoorbeeld door subsidie aan het modekwartier en de verandering van huurwoningen naar koopwoningen. Voor de toekomst verwacht hij dat het stukken drukker gaat worden, dat het een soort tweede centrum gaat worden en dat er eventueel nog wat nieuwbouw bij komt. Dit zou er volgens hem weer voor zorgen dat er meer Turken naar Klarendal (terug) komen.

Interview 5: Beheadin Budak

Meneer Budak ziet een hoop pluspunten aan de veranderingen in Klarendal. Zo is de wijk behoorlijk opgeknapt, is er minder Duits drugsverkeer, is het schoon, zijn de problemen stukken minder en is het veiliger. Tevens heeft het Modekwartier in het bijzonder ervoor gezorgd dat er verschillende opknopbeurten zijn geweest, dat er een nieuw publiek naar Klarendal komt, dat de uitstraling van de wijk is verbeterd en dat de Klarendallers kunnen profiteren van bovenstaande pluspunten.

Vroeger waren er een hoop problemen in de wijk. Zo waren er veel coffeeshops, was er achterstallig onderhoud, criminaliteit, straatprostitutie, was het een ongewilde plek om te wonen en was het onveilig. Deze problemen zijn inmiddels zo goed als opgelost, maar de veranderingen brengen nieuwe problemen met zich mee. Zo bereiken de ontwikkelingen niet de hele wijk, maar blijft het beperkt tot de hoofdstraten. Tevens brengt het Modekwartier ondanks de indirecte pluspunten ook verschillende minpunten met zich mee. Zo zorgt het niet voor werkgelegenheid, zorgt het wel voor

een arm-rijk verhouding binnen de wijk en voelt hij onder de Klarendal weinig betrokkenheid met het project. Ze hadden volgens hem net zoiets anders kunnen plaatsen in de wijk. Het Modekwartier zelf is dus niet zozeer belangrijk.

Meneer Budak is als voorzitter van de moskee een belangrijke pion binnen de Turkse gemeenschap en gaat dus ook veel om met de mensen binnen deze gemeenschap, zowel privé als op het werk. Hij vertelt dat mensen omgaan met wie ze zich betrokken voelen, maar dat de Turkse gemeenschap geen aparte groep is binnen Klarendal. Deze in aantal gelijk blijvende groep leeft ook niet geclusterd, wat volgens meneer Budak ook wordt voorkomen door spreidingsbeleid. Verder zegt hij hierover dat de moskee wel activiteiten organiseert die voor de Turkse gemeenschap bedoeld zijn, maar dat terugtrekken in de eigen groep nooit een doel is. Hieraan gerelateerd noemt meneer Budak dat juist de modegroep de groep is die zich segregereert van de rest. Deze groep is vooral bezig met hun eigen zaak en zijn op zichzelf, maar hebben tegelijkertijd wel invloed op de hele wijk.

Voor de toekomst verwacht meneer Budak dat er niet meer zo heel veel gaat veranderen in de wijk. Hij denkt dat misschien het Modekwartier nog iets groter gaat worden. Ten slotte hoopt hij dat er een fatsoenlijke moskee komt in de wijk.

Interview 6: Hasan Özkara

Meneer Özkara ziet een hoop minpunten aan de veranderingen van Klarendal en dan vooral de komst van het Modekwartier. Hij vindt het maar rare winkels, het zou niet binnen de wijk passen en bijna niemand is blij met de winkels. Verder ziet hij de modegroep nooit, is deze modegroep de enige die wat heeft aan het Modekwartier, zijn de modemensen op zichzelf, brengt de modegroep racisme terug in de wijk en is de wijk minder sociaal door de modegroep. Tevens valt meneer Özkara op dat de ontwikkeling van Klarendal zich beperkt tot de straten rondom het Modekwartier. Hij haalt dit punt meerdere malen aan en noemt het discriminatie. Het geeft de inwoner die al sinds oudsher in Klarendal woont een minderwaardig gevoel. Al met al zijn er geen positieve punten te noemen aan de veranderingen, want de echte Klarendaller heeft er niks aan. De huizen en straten van de echte Klarendallers zijn nog steeds niet opgeknapt. Vroeger vond meneer de wijk veel gezelliger. Toen waren er nog normale winkels en was het in het algemeen veel beter. Het was een sociale wijk, waarin iedereen elkaar kende.

Wat betreft de Turkse gemeenschap ziet meneer Özkara het niet als een aparte groep binnen Klarendal. Hij geeft aan dat veel Turken van zijn generatie zijn ingeburgerd en wenst dat deze nu ook op dezelfde manier worden gezien als een autochtone Nederlander. Hij vindt namelijk dat de buitenstaanders degene zijn die de Turken blijven zien als een aparte groep. Uit enkele antwoorden van meneer Özkara blijkt echter toch dat er nog zaken zijn waar uit blijkt dat de groep elkaar

opzoekt. Zo was de grote Turkse gemeenschap een reden om te verhuizen naar Klarendal, had meneer Özkara vooral Turks contact in zijn jeugd, kwamen de Turkse mannen bij elkaar in koffiehuisen, maakten de vrouwen met elkaar Turkse thee, wonen de Turken geconcentreerd in bepaalde straten, had men vroeger last van een taalbarrière en gaat de Turkse gemeenschap elkaar achterna richting Presikhaaf. Uit het bovenstaande valt op dat de Turkse cluster vooral in leven wordt gehouden door de vroegere generaties (taalbarrière, opvoeding etc.), maar dat de latere generaties zich op en top Nederlander voelen en zich ook hierna gedragen.

Bijlage 2: Interviewguide

Goedemiddag. Ten eerste wil ik u hartelijk bedanken voor het meewerken aan dit interview. Ik ga u interviewen over de veranderingen in Klarendal en de eventuele invloed die dit op u heeft. Het interview gaat beginnen met enkele introvragen, hierna ga ik in op de Turkse gemeenschap hier in Klarendal en ten slotte zullen de vragen gaan over de veranderingen in Klarendal. Ik zou dit interview graag willen opnemen als u hiermee akkoord gaat. Ik ga ervan uit dat dit interview ongeveer een uur gaat duren. Heeft u nog vragen voordat we beginnen?

Introvragen:

Vraag 1: Wat is uw naam?

Vraag 2: Hoe lang woont u al in Klarendal?

Vraag 3: Waarom bent u hierheen verhuisd?

Vraag 4: Klarendal heeft een belangrijke Turkse gemeenschap. Wist u dit voordat u hierheen verhuisde? Zo ja, heeft dit invloed gehad op de keuze voor Klarendal?

Vragen over Turkse gemeenschap:

Vraag 5: Heeft u veel contact met de Turkse inwoners van Klarendal? Zo ja, meer dan met andere allochtone groepen of autochtonen?

Vraag 6: Zijn er bepaalde plekken waar Turkse bewoners elkaar ontmoeten? Zo ja, waar?

Vraag 7: Worden er evenementen of activiteiten georganiseerd speciaal voor Turkse Klarendallers? Zo ja, wat?

Vraag 8: Zijn er bepaalde straten waar Turkse bewoners vooral wonen? Zo ja, waar?

Vraag 9: Zijn er Turkse verenigingen in Klarendal? Zo ja, bent u lid van één of meerdere van deze verenigingen?

Vraag 10: Trekt de Turkse gemeenschap zich terug in hun eigen groep? Zo ja, ziet u de Turkse gemeenschap als aparte groep binnen Klarendal? Zo ja, hoe uit zich dat? Zo nee, is dit vroeger wel zo geweest?

Vragen over de ontwikkeling van Klarendal:

Vraag 11: Hoe beviel Klarendal toen u hier net kwam wonen?

Vraag 12: Voelde u zich meteen verbonden met Klarendal? En hoe is dat nu?

Vraag 13: Was er een andere bevolkingssamenstelling dan nu? Zo ja, op welke manier? Wat bevalt u beter?

Vraag 14: Waren er problemen in de wijk? Zo ja, wat voor problemen? Zo ja, zijn deze problemen momenteel minder? Zijn er nu andere problemen?

Vraag 15: Op welke plekken kwam u in het dagelijks leven graag? Is dit inmiddels veranderd? Kwamen/komen hier ook veel andere Turkse Klarendallers?

Vraag 16: Wat zijn voor u de meest opvallende veranderingen die hebben plaats gevonden in Klarendal?

Vraag 17: Het modekwartier is het paradepaartje van Klarendal op het moment. Vindt u dat dit project past in de wijk? Denkt u dat dit de algemene gedachte is?

Vraag 18: Welke veranderingen in de wijk ervaart u als positief? Welke als negatief?

Vraag 19: Wat beviel u beter, het 'oude' of 'nieuwe' Klarendal? En waarom?

Vraag 20: Zou er volgens u fysiek nog iets moeten veranderen in de wijk? Zo ja, wat?

Vraag 21: Merkt u dat Turkse Klarendallers wegtrekken door toedoen van de veranderingen in de wijk? Zo ja, om welke reden?

Vraag 22: In eerdere interviews kwam naar voren dat er werd gedacht dat de gemeente er op aanstuurt om een bepaalde groep mensen hier in de wijk te krijgen. Hoe denkt u hierover?

Vraag 23: Hoe ziet u de wijk over 10 jaar? En welke rol speelt de Turkse gemeenschap hierin?

Vraag 24: Zijn er nog dingen die van pas kunnen komen in mijn onderzoek, maar die niet aan bod zijn gekomen in dit interview?